

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Slavomír Ondrejovič – Jana Wachtarczyková, Slovenská reč sedemdesiatpäťročná ■ Martin Ološtiak, O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek

DISKUSIE A ROZHLADY

Slovenskí jazykovedci ešte raz: diskusné poznámky o súbernej bibliografii slovenských slovakistov a slavistov za roky 2001 – 2005. Ivor Ripka ■ Rudolf Kuchar, Saské zrkadlo v bieloruštine

SPRÁVY A RECENZIE

Vedecký seminár venovaný životnému jubileu docenta PhDr. Jána Bosáka, CSc. Martina Kopecká ■ Vedecký seminár venovaný životnému jubileu PhDr. Milana Majtána, DrSc. Juraj Hladký

KRONIKA

K životnému jubileu Adriany Ferenčíkovej. Pavol Žigo ■ Súpis prác Adriany Ferenčíkovej za roky 2000 – 2010 ■ Okružliny docentky Euby Sičákovej. Ľudmila Liptáková

ROZLIČNOSTI

Je zdravé jesť v McDonalde? Martina Ivanová

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Jana Wachtarczyková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Jana Wachtarczyková,
Lubomír Kralčík, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Slavomír Ondrejovič – Jana Wachtarczyková, Slovenská reč sedemdesiatpäťročná.....	3
Martin Ološtiak, O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek	10

DISKUSIE A ROZHLADY

Ivor Ripka, Slovenskí jazykovedci ešte raz.....	29
Rudolf Kuchar, Saské zrkadlo v bieloruštine.....	33

SPRÁVY A RECENZIE

Vedecký seminár venovaný životnému jubileu docenta PhDr. Jána Bosáka, CSc. Martina Kopecká	45
Vedecký seminár venovaný životnému jubileu PhDr. Milana Majtána, DrSc. Juraj Hladký.....	49

KRONIKA

K životnému jubileu Adriany Ferenčíkovej. Pavol Žigo.....	54
Súpis prác Adriany Ferenčíkovej za roky 2000 – 2010. Júlia Behýlová.....	56
Okružliny docentky Ľuby Sičákovej. Ľudmila Liptáková...61	

ROZLIČNOSTI

Je zdravé jesť v McDonalde? Martina Ivanová.....	63
--	----

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows, najlepšie vo formáte .rtf. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať *kurzívu*, **bold**, ^{horný/}_{dolný} index. Nič nepodčiarkovať, neriediť, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Príspevky prosíme posielat' elektronickou poštou ako prílohu paralelne na adresy *wachtarczyk@gmail.com* a *slavoo@juls.savba.sk*. Po prijatí príspevku autorov vyrozumíme o možnostiach publikovania.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honorára: rodné číslo, adresu trvalého bydliska a číslo bankového účtu. Zasláním rukopisu autori dávajú redakcii výhradné právo na publikovanie svojich textov v danom periodiku bez časového obmedzenia.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať približne 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 75, 2010. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Jana Wachtarczyková. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Evidenčné číslo EV 3695/09

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2010

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 75 – 2010
ČÍSLO 1

Slavomír Ondrejovič – Jana Wachtarczyková

SLOVENSKÁ REČ SEDEMDESIATPÄTROČNÁ

1. Najstarší jazykovedný časopis na Slovensku načína dnes svoj 75. ročník, ktorým uzatvára už trištvrte storočia svojej existencie. Na tomto mieste sa nechystáme bilancovať ani hodnotiť úspechy, príp. neúspechy nášho časopisu. Slovenskej reči sme v roku 2002 venovali medzinárodnú vedeckú konferenciu, z ktorej po roku vyšiel jubilejný zborník (2003). V ňom je uložených mnoho pozoruhodných analýz slovenskorečových príspevkov, koncepčných rozborov, postrehov i spomienok osobností žijúcich (so) Slovenskou rečou. Možno tam nájsť aj kompletnú bibliografiu prác publikovaných v našom časopise. V tomto úvodnom článku chceme len pripomenúť niekoľko kontextov a súvislostí, ktoré sa pri takomto výročí hodí spomenúť. Ak sme pri poslednom jubileu Slovenskej reči rozdelili jej dovedajšie dejiny na sedem decénií (Ondrejovič, 2003), teraz nám aktuálne vyšlo číslo sedem a pol (odseku). Nejde pritom, pravdaže, len o vek a tradíciu Slovenskej reči, ale rovnako o to, či a ako sa jej darí držať krok so zahraničím a s európskou vedou o jazyku, a to aj napriek tomu, že sa pohybujeme predovšetkým v oblasti tzv. vlastivedných disciplín. Nijaké posuny v poznávaní sa, pravdaže, nezaobídu bez sporov a turbulencií, čo sa nemohlo neodraziť ani na tvári nášho časopisu. Najmä keď Slovenská reč patrí medzi časopisy, ktoré neuverejňujú len príspevky rovnakého profilu a vyústenia, ale aj také, ktoré sú v spore s jej líniou. Túto črtu nášho časopisu ocenili aj členovia redakcií zahraničných časopisov.

2. Vydávanie Slovenskej reči má, ako je všeobecne známe, svoj začiatok v akademickom roku 1932/33, čo znamená, že niekde po ceste sa jej museli „stratiť“ dva-tri ročníky. Ale niet sa čo čudovať, lebo Slovenská reč si musela kliesniť cestu aj nepokojnými rokmi, vrátane rokov vojnových. No ani dnešné časy nie sú celkom bezstarostné, ani dnešná doba nie je v danom zmysle úplne mierová a v každom ohľade naklonená optimálnemu rozvoju jazyka a jeho objektívnemu výskumu. Na výskum jazyka má totiž vplyv aj to, do akej miery sa doň mieša úradná moc. Prítom-

nosť tejto moci nepredstavuje nič prekvapujúce, s jej úlohou ráta aj moderná teória jazykového manažmentu (porov. k tomu napr. Nekvapil, 2008, Dolník, 2010). Ide len o to, aký podiel majú mať v procese normovania jazyka odborníci (experti) a aký podiel má pri tom pripadnúť úradnej moci. Ak by sme sa zhodli na tom, čo kedysi v súvislosti s Pravidlami slovenského pravopisu sformuloval vo svojich nesmrteľných Glosách (1935) Ľudovít Novák, mohli by sme si všetci užívať „pokoj zbraní“. Je užitočné zopakovať jeho slová aj po 75 rokoch: „Okolnosť, že sa Pravidlá podávajú na schválenie ministerstvu školstva a národnej osvety, vyplýva jedine zo zvyklosti, že všetko, čo zasahuje akokoľvek do škôl alebo kultúrnej stránky štátnych inštitúcií vôbec, musí prejsť cez úradné placet ministerstva školstva a národnej osvety... No je podstatný rozdiel, povedzme, medzi takým schvaľovaním učebníc na jednej strane a schvaľovaním Pravidiel na strane druhej. Kým pri učebniciach odborní recenzenti ... podajú vyjadrenie o tom, či je učebnica súca alebo nie, či treba v nej vykonať zmeny vyžadované vecnými alebo didaktickými ohľadmi a pod., pri takomto schválení pravopisných Pravidiel ide len a len o číru formalitu, ktorá nemôže znamenať nijaké vecné zmeny v norme“ (Novák, 1935, s. 293 – 294). Keby sa pri schvaľovaní kodifikačných diel postupovalo v tomto duchu, nikto z expertov by nemal námietky proti spomínaným úradným postupom. Ale v prípade, keď má mať Ministerstvo kultúry s jeho Ústrednou jazykovou radou „posledné slovo“ aj v kodifikačnom procese (porov. aj Zásady vlády na používanie zákona o štátnom jazyku, 2009), je to niečo úplne iné. Ak by si Ústredná jazyková rada navyše ponechala vývažnosť a odborný potenciál, ktorými sa vyznačovala pred „veľkou personálnou rekonštrukciou“ (2007), nevznikli by v tejto sfére nijaké turbulencie.

3. Poslaním Slovenskej reči – aj explicitne formulovaným – je postupne odhaľovať zákonitosti a tajomstvá slovenského jazyka, prehlbovať jeho poznanie. Je čoraz zrejmejšie, že to, na čo jazykoveda (a teda ani Slovenská reč) nesmie nikdy rezignovať, je vysvetľovanie sveta v jeho jednote, ale i mnohorakosti. Pritom asi nikto nepochybuje, že poznanie jazyka (a prostredníctvom neho aj sveta) posúvajú dopredu nielen systematické opisy rôznych stránok jazyka a jeho fungovania, ale – ak sú splnené isté podmienky – aj diskusie a polemiky. Redakcia Slovenskej reči vie, že polemiky sú dôležitou súčasťou života každého vedeckého spoločenstva, že sú jeho krvným obehom. Napriek tomu si však pred desiatimi rokmi zaumienila, že v diskusiách v časopise bude tolerovať (a teda aj publikovať) len také texty, ktoré mieria na podstatu veci a ktoré sa neutápajú v atakoch na osobu diskutanta. O tom, aké dôležité sú pre našu vedeckú komunitu diskusie a spôsoby ich vedenia, svedčí aj skutočnosť, že i v poslednom období bolo publikovaných niekoľko príspevkov (Ján Horecký, Juraj Dolník, Ján Kačala, Ján Findra) na tému, ako diskutovať o jazyku. Jeden z autorov dokonca zostavil zoznam „chorôb“ diskutujúcich. Možno vnímať už len ako „čaro nechceného“, že – ako konštatoval ďalší zo spomínaných diskutantov (J.

Horecký) – najväčším počtom chorôb tohto typu trpí príslušný zostavovateľ. Mohli by sme do katalógu chorôb pridať aj ďalšie, napr. v niektorých prípadoch rozvláčnosť diskusných príspevkov. Naše krédo v Slovenskej reči však vo všeobecnosti dobre vystihol už kedysi dávno poľský logik T. Kotarbiński slovami: „Zostaňme pri tom, čo sa zhoduje so skutočnosťou nie preto, že som to pôvodne hlásal ja, a ty si to popieral, ani nie preto, že to bolo možno naopak... Pokúsme sa skúmaním spochybníť všetko, čo sa spochybníť dá, lebo len tak možno odhaliť to, čo sa spochybníť nedá. To, čo ostane, bude spoločne uznanou pravdou a nech je tá jediným zmyslom a výsledkom sporu“ (1955). To znamená: do diskusií treba prinášať nie iba nové slová, ale predovšetkým nové argumenty a iba takto sa približovať k vedeckej pravde, resp. k pravdám. K tým pravdám, o ktorých sa tak výstižne vyjadril aj Jan Werich: „Oni jsou všelijaké pravdy, ale v žádné době nebyla žádná pravda, když ji život nepotvrzoval.“ Iba v takomto prípade majú jazykovedné diskusie a spory zmysel. Prečo sa nám však v našom časopise celkom nedarí dodržať uvedený prísľub? Prečo sa občas objavia príspevky alebo pasáže, ktoré nie sú vecné, ale skôr osobné? Niekedy sa zdá, akoby tento spôsob diskusie (ad personam) bol (aspoň u niektorých) archetypálnym spôsobom komunikácie na Slovensku. Veď o čom inom svedčia polemiky o jazyku z bernolákovských a štúrovských čias¹ neskôr aj diskusie v Slovenskej reči? Tie boli takisto neraz nielen drsné (čo by nebolo najhoršie), ale najmä priosobné. V priebehu posledných desiatich rokov stratila, žiaľ, Slovenská reč niekoľkých silných autorov a kultivovaných polemikov, akými boli Ján Horecký, Ladislav Dvonč a Juraj Furdík. Napriek uvedeným okolnostiam by však obrat v danej oblasti mohol nabráť pozitívny smer, k čomu by malo prispieť aj novo zavedené anonymné posudzovanie príspevkov a zapojenie významných zahraničných autorov do redakčnej činnosti časopisu

4. Ak je dôležité, ako vieme v jazykovede diskutovať, ešte dôležitejšie je, ako sa nám darí držať palec na pulze dňa, ako obстоjíme v riešení otázok spisovného a národného jazyka a jazykovej kultúry v porovnaní s inými národnými jazykovedami, ako aj v porovnaní s vývinom poznania v iných disciplínach. Prvé čísla Slovenskej reči vyšli zhodou okolností v tom istom čase ako legendárny almanach Spisovná čeština a jazyková kultura (1932), ktorý v danom čase rozčeril a prečistil stojaté vody jazykovedného myslenia v Čechách. V tomto zborníku nachádzame plný rezervoár myšlienok, ktoré sú aktuálne aj pre dnešné lingvistické dianie na Slovensku.

¹ Pravda, každá jedna polemika je iná, každá má iné kontexty a vyústenia. Naše súčasné polemiky v Slovenskej reči azda najviac pripomínajú spor o almanach Napred (1872), ktorého priebeh je v našej kultúrnej verejnosti dostatočne známy. Po tvrdej kritike tohto zborníka venovaného „vreléľúbeným a drahotným otcom národa“ Pavol Országh Hviezdoslav, jeden z jeho editorov, volá: „Shakespearu! Byrone! Goethe! Petöfi! Heine! Vy ste sa tiež previnili, ak ste nás zle naučili spievať“. A mohli by sme zvolať aj my v rovnakom duchu s využitím starých imperatívov: „Humbolde! Dobrovský! Štúre! Saussure! Pauliny! Schwanzere! Horecký! Furdíku! Aj vy ste vinní, že ste nás zle naučili uvažovať o jazyku“.

Určite to nesvedčí o tom, že by medzi českou a slovenskou lingvistikou existoval trištvrtstoročný fázový posun², aj keď niektoré kompendiá z dejín svetovej jazykovedy sa zhodujú v tom, že v danom čase sa najlepšie sily Európy sústredili práve v Prahe, v pražskej lingvistickej škole (porov. napr. Zatorina 1974, s. 82, *Lexicon Grammaticorum* 1996, s. 122). K rozvoju „pražskej“ koncepcie jazyka prispela napokon aj slovenská jazykoveda (spomeňme aspoň meno Ľudovíta Nováka), iní autori zo Slovenska sa touto koncepciou jazyka hlboko inšpirovali (Eugen Paulíny a celá Bratislavská lingvistická škola, ale aj mnohí ďalší) či sa aspoň s „pražskými“ myšlienkami stotožnili s istými výhradami (porov. najmä prípad Henricha Barteka). V akčnom rádiu uvedeného zdroja sa však neocitli všetci slovenskí jazykovedci a možno aj preto nemálo z toho, čo bolo vyslovené v danom čase v spomínanom zborníku, treba v našej jazykovede opakovať aj v dnešných polemikách (napríklad zoči-voči rôznym manifestom, výzvam a petíciám, podrobnejšie k tomu porov. Ondrejovič, 2010). Nemálo z toho, čo sa v českej jazykovede vybavilo a vyriešilo v uvedenom čase, treba u nás „dovybavúvať“ a riešiť aj dnes. Z toho, samozrejme, nijako nevyplýva, že by sa u nás lingvistické myslenie zaseklo v uvedenom čase. Nemožno však poprieť, že časť autorov píšucich o jazyku na Slovensku ustrnula kdesi v predštrukturalistických časoch. Tento dojem z myslenia o jazyku v našich zemepisných šírkach sformuloval aj Vladimír Mináč, nejjazykovedec, ale zato majster slovenského slova a esejista, podľa ktorého „časť dnešného myslenia o slovenskom jazyku je akoby ešte predštúrovská. Akoby sa odmietala štúrovská definitíva, ako by znovu bolo treba priam junáctvo a obety, namiesto pokojnej ochrany a pokojnej práce, ako by bolo treba hurhaj, mätež a akýsi boj“ (Mináč, 1999, s. 8). V Slovenskej reči dávame prednosť onej pokojnej práci bez bubnov a fanfár, ktorú spomínal V. Mináč, aj keď niektorí žiadajú práve tie bubny a tie fanfáry (porov. napr. Král, 2009). Na druhej strane však práve na Slovensku vychádza v týchto dňoch rozsiahla monografia o teórii spisovného jazyka Juraja Dolníka (2010). t. j. také syntetické dielo, aké doteraz chýba aj takej veľmoci v oblasti teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, akou bola a je Česká republika. Je to vzopätie slovenskej jazykovedy, ku ktorému by však možno nedošlo bez ostrých sporov a polemík, bez toho, aby sa autor neocitol v sústredenej „palebnej zóne“.

5. Pre novú situáciu v slovenskej lingvistike sú okrem iného charakteristické staronové i nové projekty a programy, ale aj nové a staronové petície a výzvy, nasmerované proti týmto projektom a programom. Na jednej strane je tu teda akademicko-univerzitný slovakistický výskum, ktorý sa dnes uskutočňuje aj za výdatnej podpory korpusového výskumu, na druhej strane sú tu výzvy a petície a aktivity poloprofesionálnej jazykovedy, ktoré spochybňujú nielen „správnosť“ orientácie

² V niektorých oblastiach sa slovenská jazykoveda ocitla na čele pelotónu (najnovšie napr. v oblasti tzv. veľkej lexikografie).

súčasného jazykovedného výskumu na Slovensku, ale podľa všetkého aj „správnosť“ jazykového vývinu. A tu nám nedá neobrať sa znovu k situácii v českej jazykovede v spomínanom období. V danom čase aj v tejto tradícii prevládalo presvedčenie, že český jazyk treba „opravovať“, „počesťovať“ a „oslobodzovať“ od všetkých stôp cudzej nadvlády“. Autori zborníka Spisovná čeština a jazyková kultura (Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Jan Mukařovský, Miloš Weingart) spochybnili takýto prístup poukazom na fakt, ktorý sa medzitým v dejinách jazykov mnohokrát potvrdil, že „viera v možnosti lexikálnej uzamknutosti a sebestačnosti národných celkov je ešte iluzórnejšia ako viera v ich hospodársku autarkiu“ (Jakobson, 1932, s. 96). Predpokladáme, že to nikomu z profesionálnych jazykovedcov ani na Slovensku netreba pripomínať, ale v niektorých súčasných prácach nájdeme stopy po tzv. substituenej koncepcii, kde sa formuluje potreba nahrádzať cudzie výrazy domácimi. Už však autori spomínaného almanachu upozornili na to, že tzv. konfiškačná prax, t. j. vylučovanie „nečeských“ alebo „nesystémových“ výrazov a prostriedkov (ako si na tomto mieste nespomenúť na naše prípony prípony -ár, -áreň?) „neraz otriasa prijatou normou, ohrozuje stabilitu spisovného jazyka vôbec a pôsobí jazykový zmatok“ (Jakobson, *ibid.*). Na takéto dôsledky podobnej „pomoci“ jazyku neraz upozorňoval Eugen Pauliny a Ján Horecký, ale neskôr aj ďalší autori ako Juraj Dolník (najnovšie 2010, podkapitola 3.3), Ľubomír Ďurovič, Ľubomír Kralčák, Ján Bosák, Ján Sabol, Martin Ološtiak a ďalší.

6. Pripomeňme napokon, že v jednej zo súčasných výziev, konkrétne vo Výzve k zodpovedným štátnym orgánom, ustanovizniám, politikom a slovenskej verejnosti (2008), v ktorej sa vyjadruje „znepokojenie nad stále sa zhoršujúcou úrovňou slovenského jazyka“, nájdeme aj požiadavku, aby sa „založil vedecko-populárny časopis, akým bola Slovenská reč“, ktorý by sa mal „sprístupniť všetkým školám“. Slovenská reč vychádza, ako všetci vieme, aj v súčasnosti a pred viac ako 40 rokmi pribudol k nej vedecko-popularizačný časopis Kultúra slova. Signatári tejto výzvy to buď nevedia, alebo vedia a chcú povedať, že potrebujú iný časopis, než je v súčasnosti Slovenská reč. Možno taký, akým bola v 30. rokoch 20. storočia. Ale na takéto hlasy dal pádnu odpoveď už Eugen Pauliny, na ktorého sa signatári manifestov ináč často odvolávajú: „Pri hľadaní účinných prostriedkov na zvýšenie kultivovanosti spisovného jazyka by bolo najväčšou chybou, keby sa bez invencie kopíroval postup, ktorý mal úspech v 30. rokoch“ (Pauliny, 1979). Vo svojej brožúre Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania ocenil zásluhy puristov o ustálenie výkyvov v hláskoslovnej a gramatickej norme i v slovníku, no konštatoval, že puristi „v zásade starostlivosť o kultivovanie spisovnej slovenčiny zaviedli do slepej uličky“ (Pauliny, 2000, s. 24), dodávajúc, že puristi, ktorí namiesto kultivovania spisovného jazyka vniesli do kultúry spisovného jazyka pojem „čistoty“, „irečitosti“, jeho očisťovaním spôsobili, že sa takýto „spisovný jazyk nemohol rozvíjať a kultivovať,

mohol sa iba ochudobňovať a stávať primitívnym“ (Pauliny, 2000, s. 23 – 24). Žiaľ, v neodbornej verejnosti na Slovensku sedimenty takéhoto puristického prístupu pretrvávajú doteraz.

7. Pravdaže, o jazyk sa treba starať, opisovať ho a kultivovať, ale nie spôsobom, ktorý ponúkajú a navrhujú spomínané manifesty. Pre nás je naopak potešiteľné, že jazykovedné diela a príručky s kodifikačným dosahom sa čím ďalej tým viac opierajú predovšetkým o živé normy. Sú to diela (slovníky, monografie, príručky), ktoré vychádzajú z našich kodifikačných tradícií, ale ktoré sa vedia s nimi aj rozísť vždy a všade tam, kde nás na to upozorňuje sám jazyk. Slovenská reč je pripravená napomôcť práve takémuto vývoju. Keďže reálne kultivovanie spisovného jazyka prebieha ako kultivovanie jeho nositeľov v súlade so súčasnými podmienkami jeho fungovania, závažnou aktuálnou úlohou Slovenskej reči je šírenie myšlienky o potrebe rozvíjať jazykové sebavedomie používateľov, a teda zbavovať sa prílišnej závislosti od stereotypu jazykovej autority.

7.5. Slovenská reč urobila v poslednom čase krok aj k svojej virtuálnej existencii, lebo v súčasnosti je pre jej zdravý rozvoj dôležitý aj tento spôsob existencie. Jej ročníky, vrátane kompletného ročníka 2009, sú už dávnejšie dostupné vo formáte pdf na stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>. Ambíciou redakcie Slovenskej reči je ešte silnejšie preniknúť s časopisom aj do medzinárodnej lingvistických priestorov začlenením sa medzi periodiká indexované vo svetových databázach. K tomu prispieva i nová prezentácia nášho časopisu na adrese: <http://versita.com/science/linguistics/ss/>. Redakcia Slovenskej reči využíva na tejto stránke možnosť plnotextového publikovania toho najlepšieho, čo sa na jej stránkach objavilo za posledné roky. Všetko to však stojí a padá na aktivite našich autorov, lebo bez nich, bez ich príspevkov, ktoré píšú pre náš časopis, by aj tento rámec ostal nevyužitý a zmysel celého projektu nenaplnený.

Literatúra

- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovnej slovenčiny. Bratislava: Veda 2010.
- JAKOBSON, Roman: O dnešním brusičství českém. In: Spisovná čeština a kultura jazyka. Uspoř. B. Havránek a M. Weingart. Praha: Melantrich 1932, s. 85 – 122.
- KRÁL, Ábel: Aký je dnešný vzťah k slovenčine? Verejná správa, časopis vlády SR, 2009, č. 9.
- KOTARBIŃSKI, Tadeusz: Kurs logiki dla prawników. Warszawa 1955.
- Lexicon Grammaticorum. Who s Who in the History of World Linguistics. Ed. H. Stammerjohann. Tübingen: Niemeyer 1996.
- MINÁČ, Vladimír: Anketa. In: Literárny týždenník, 1999, č. 12, s. 8.
- NEKVAPIL, Jiří: Funkční lingvistika, migranti a jazykový management. Slovo a slovesnost, 69, 2008, s. 316 – 321.
- NOVÁK, Ľudovít: Jazykovedné glosy k československej otázke. Martin: Matica slovenská 1935.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Slovenská reč 1932 – 2002. Ve-

- decká konferencia. Bibliografia. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003, s. 9 – 34.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: K niektorým výzvam a petíciám na ochranu slovenského jazyka. In: Jazykovedný časopis, 61, 2010, č. 1 (v tlači).
- PAULINY, Eugen: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1979, s. 43 –51.
- PAULINY, Eugen: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2000.
- Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003.
- Spisovná čeština a kultura jazyka. Uspoř. B. Havránek a M. Weingart. Praha: Melantrich 1932.
- Zásady vlády Slovenskej republiky k zákonu Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov (schválené 16. decembra 2009).
- ZASORINA, Lidija Nikolajevna: Vvedenie v strukturnuju lingvistiku. Moskva: Vysšaja škola 1974.

Martin Ološtiak

O SYNTAKTICKEJ MOTIVÁCII LEXIKÁLNYCH JEDNOTIEK

OLOŠŤIAK, M.: On Syntactic Motivation in a Lexicon. Slovenská reč, 75, No. 1, pp. 10 – 28. (Bratislava)

Syntactic motivation (SM) is understood as a special type of lexical motivation. This concept was first sketched by J. Furdík in his *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (Theory of motivation in a lexicon, 2008). SM, in his view, represents one of seventeen types of lexical motivation. Syntactically motivated are lexicalized collocations (multiword naming units). In the first part the notion of SM is analyzed. SM is compared with word-formation motivation. The second part is devoted to the issue concerning relations between SM and other types of lexical motivation.

1. Syntaktická motivácia u J. Furdíka

Autorom teórie lexikálnej motivácie je J. Furdík (komplexne 2008). Jej základy sme predstavili aj v niekoľkých štúdiách, v ktorých sme sa snažili o rozvinutie tejto teórie (napr. Ološtiak, 2005, 2007a, 2007b, 2009). Preto na tomto mieste nebudeme opakovat' základné informácie týkajúce sa furdíkovského prístupu ku skúmaniu lexiky, ale pozornosť sústreďíme na konkrétny motivačný typ – syntaktickú motiváciu.

Syntaktickej motivácii sa J. Furdík venoval približne na troch stranách svojej monografie (2008, s. 50 – 53). Za syntakticky motivované považuje viacslovné pomenovania (ďalej VP), pričom sa odvoláva na štúdiu J. Kuchařa (1963), ktorý ako prvý navrhol termín syntaktická motivácia. Jeho prístup však ďalej nerozvádza.

J. Furdík vo všeobecnolexikologickej rovine poukazuje na existenčnú motiváciu viacslovných pomenovaní týmito slovami: „Na istej hranici jednoslovné pomenovanie samo osebe prestáva byť schopné uniesť celé spektrum sémantických príznakov, cez ktoré sa pomenúva istý denotát. Jazyky riešia túto problematiku rôznym spôsobom. [...] V slovanských jazykoch [...] je typická nominácia pomocou lexikalizácie najbežnejších typov syntagiem...“ (Furdík, 2008, s. 50).¹ Ďalej načrtáva možnosť onomaziologického chápania štruktúrovanosti VP, poukazuje na neostrosť hraníc medzi VP a voľnými syntagmami, uvádza štruktúrne členenie VP a stručne sa zmieňuje o univerbizácii a multiverbizácii.

Aplikujúc koncept syntaktickej motivácie, v tejto štúdii sa pokúsime charakterizovať syntaktickú motiváciu, jej podstatu (najmä porovnaním so slovotvornou mo-

¹ Podobne aj E. Kučerová (1974, s. 22): „Tento typ spojení [lexikalizovaných spojení, pozn. M. O.] vzniká zväčša vtedy, keď slovotvorné možnosti jazyka nedovoľujú utvoriť jednoslovné pomenovania pre daný predmet, jav ap.“

tiváciou, ktorú pokladáme za centrálny motivačný typ) a vzťahy k ostatným typom lexikálnej motivácie.

2. Podstata syntaktickej motivácie

Problematike viacslovných spojení sa v slavistike od vinogradovovských čias venovala značná pozornosť; prehľad literatúry porov. napr. v prácach J. Kuchařa (1963), J. Machača (1967), E. Kučerovej (1974); J. Mlacka (1984), I. Ripku (1987); A. Jarošovej (2000b). V tomto kontexte je pre naše uvažovanie dôležitá spomínaná štúdia J. Kuchařa *Základní rysy struktur pojmenování* (1963). Tu sa prvýkrát aj terminologicky explicitne uvažuje o syntaktickej motivácii, ktorú autor charakterizuje takto: „Motivováno tu však není jedno slovo (motivované) slovem druhým (motivujícím), nýbrž sdružené pojmenování jako celek je motivováno složkami do něho vstupujícími a jejich vzájemným vztahem. Protože pak tento formálně mluvnický vztah je dán obecnými syntaktickými principy jazyka, lze tu mluvit o motivaci syntaktické“ (Kuchař, 1963, s. 107). Autor hľadá všeobecné vlastnosti platné pre všetky pomenovacie štruktúry. Vo svojom príspevku sa venuje porovnaniu slovtvornej motivácie so syntaktickou a sémantickou motiváciou, pričom vychádza zo slovtvornej motivácie a nadväzujúc na dokulilovskú koncepciu slovtvorby sa snaží o hľadanie paralel medzi slovtvorným systémom a inými nominačnými spôsobmi.²

Za syntakticky motivované pokladáme také viacslovné pomenovania, ktoré obsahujú aspoň dva autosyntagmatické komponenty, t. j. komponenty vstupujúce do syntagmatických, resp. všeobecnejšie do syntaktických vzťahov,³ napr. *rehabilitačná sestra, konflikt záujmov, pena na holenie, dať príkaz, subjektívny slovosled, zdvíhací most, Košická Nová Ves, Ústav pamäti národa, sedieť na dvoch stoličkách, veľká ryba, ale aj nevedieť, kde je sever. – Karta sa obrátila. – Vtáka poznáš po perí a človeka po reči.*

Tvorenie VP patrí medzi najproduktívnejšie nominačné postupy, pričom jeho produktivitu je potrebné porovnávať s inými nominačnými postupmi, nie s produkco-

² Cieľ svojej štúdie J. Kuchař charakterizuje na s. 106 takto: „...naznačit především paralely mezi rysy systému slovtvorného a systémů pojmenovacích struktur neslovtvorných, a dále pak vyjádřit ty základní [...] dimenze, které pojmenovací struktury charakterizují obecně, v přehledných, hierarchicky utříděných pojmech tak, aby byla umožněna jejich event. formalizace a příprava statistického zhodnocení.“

³ Porov. aj konštatovanie J. Kačalu (1997a, s. 34): Viacslovné pomenovania „vznikajú [...] konštruovaním na základe syntaktických vzťahov z už jestvujúcich pomenovaní“. Inými slovami toho istého autora: „Lexikalizované spojenia ako špecifický analytický typ pomenovaní sa od jednoslovných pomenovaní odlišujú predovšetkým tým, že ich viacslovnosť je postavená na syntaxi. To znamená, že medzi zložkami viacslovného pomenovania jestvujú živé a živo uvedomované syntaktické (syntagmatické) vzťahy, pričom zložky viacslovného pomenovania sa svojimi tvarmi v ničom (aspoň nie v ničom podstatnom) neodlišujú od komponentov paralelných živých alebo aktuálnych syntagiem.“ (Kačala, 2002, s. 108).

vaním voľných syntagmatických spojení,⁴ ktoré sú pochopiteľne „produktívnejšie“⁵ avšak stoja mimo lexikálneho systému.

Pojem/termín syntaktická motivácia explicitne vyjadruje, že takto chápané viacslovné pomenovania tvoria hraničnú, synkretickú oblasť medzi lexikou a syntaxou. Konštatovanie J. Furdíka (1994, s. 7) o lexikálno-syntaktickom synkretizme frazeologických jednotiek možno vzťahovať na všetky typy viacslovných, syntakticky motivovaných jednotiek. Podobne sa na túto skutočnosť pozerá J. Kačala (1997b, s. 95 – 96): „Viacslovnosť je výsledkom toho, že v ich stavbe sa projektuje syntagmatický vzťah, t. j. gramatický princíp jazyka. To značí, že viacslovné pomenovania ako jednotky slovnej zásoby chápeme ako výsledok súčinnosti slovnej zásoby a gramatiky, užšie syntaxe.“ Lexikalizáciou slovných spojení sa v jazyku posilňujú analytické črty na úrovni pomenovania, čo korešponduje s nárastom analytizmu v morfológii a v syntaxi (porov. Kačala, 1993, s. 18; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 58, 60; Horecký et al., 1989, s. 251 n.; ďalej DSZ).

Na hybridný charakter VP upozornila aj E. Kučerová (1974, s. 9), keď konštatuje, že tieto jazykové jednotky existujú v lexike a tvoria sa v syntaxi. Ide o kombináciu, mathesiovsky povedané, onomatologickej oblasti (lexiky) a usúvzťažňovacej oblasti (syntaxe).⁶ Viacslovné pomenovania sú tradične objektom lexikologického výskumu (jedným z východiskových postulátov je skutočnosť, že viacslovné lexémy majú pomenovacia funkciu práve tak ako jednoslovné jednotky), pričom syntax si tieto jazykové útvary nevšímala (porov. o tom Kučerová, 1974, s. 9; Kačala, 2002).⁷ Na tvarovú prepojenosť voľných syntaktických útvarov a lexikalizovaných viacslovných pomenovaní sa však upozorňuje: „Syntaktické vlastnosti lexikalizovaných spojení sa veľmi podobajú syntaktickej výstavbe analogických nelexikalizovaných, t. j. živých či aktuálnych syntagiem, a lexikalizované spojenia svojou syntaktickou výstavbou sú rovnako formálne (slovnodruhovo aj tvaroslovne) pestré.“ (Kačala, 2002, s. 103). K podobnému záveru po analýze formálnej ustrojenosti syntagmatických frazeologických jednotiek prichádza J. Mlacek (2007, s. 49): „V našom

⁴ Touto formuláciou reagujeme na konštatovanie E. Kučerovej (1974, s. 22): „Tvorenie lexikalizovaných slovných spojení je relatívne produktívne, aj keď ich tvorba v porovnaní s voľnými spojeniami je menšia.“

⁵ Porov. klasickú Chomského premisu, že na základe obmedzeného počtu pravidiel možno generovať nekonečný počet viet a, resp. – všeobecnejšie formulované – syntaktických jednotiek, a teda aj syntagiem.

⁶ Porov. aj konštatovanie F. Mika: „Problém frazeologických jednotiek [...] je v tom, že fungujú, akoby boli pomenovaniami, to jest lexikálnymi jednotkami (môžu podobne ako slová figurovať v slovníkoch), no majú pritom syntaktickú formu usúvzťažnenia. Akoby sa v nich krížila rovina pomenovania s rovinou usúvzťažnenia.“ (Miko a kol., 1989, s. 14). Hoci autor svoje konštatovanie adresuje frazémam, nazdávame, že ho možno vzťahovať na všetky typy syntakticky motivovaných pomenovaní.

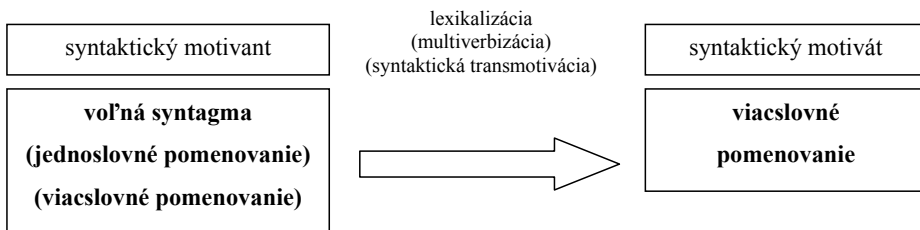
⁷ „Slovenskí syntaktici sa zaoberajú len spojeniami, ktoré z lexikologického hľadiska považujeme za „voľné“, a štúdium ustálených spojení ponechávajú lexikológii.“ (Kučerová, 1974, s. 9).

jazyku existujú frazémy korešpondujúce so všetkými konštrukčnými typmi voľných syntagmatických spojení.“ Pravda, aj tu je potrebné diferencovať medzi konštrukčne prototypovými a konštrukčne atypickými štruktúrami. V skupine frazeologických jednotiek sa za takéto prototypové štruktúry považujú frazémy so stavbou syntagmy (Mlacek, 2007, s. 149).

3. Syntaktická a slovtvorná motivácia

Pri analýze syntaktickej motivácie (ďalej SM) vychádzame z porovnania so slovtvornou motiváciou, ktorú pokladáme za centrálny motivačný typ. Podobne ako pri slovtvornej motivácii (Furdík, 1993) možno uvažovať aj o **princípe syntaktickej motivácie**. SM ako proces sa prejavuje rovnako ako pri slovtvornej motivácii – utvorením pomenovania. SM a slovtvorná motivácia sa odlišujú vo vzťahovej a vlastnostnej stránke. Z tejto diferencie vyplýva aj odlišný vzťah motivant – motivát. Slovtvorným motivantom môže byť jednoslovné a viacslovné pomenovanie, ako aj voľná syntagma (Furdík, 2004, s. 33), slovtvorným motivátom je jednoslovné pomenovanie: *diera* → *deravý*, *stará dievka* → *starodievocký*, *čierne oči* → *čiernooký*. Syntaktickým motivantom je prototypovo viacslovný komplex (voľná syntagma, resp. iné viacslovné pomenovanie), pri multiverbizácii aj jednoslovné pomenovanie. Syntaktickým motivátom je viacslovné pomenovanie. Ak je motivantom voľná syntagma, dochádza k jej lexikalizácii. Ak je motivantom VP, môžu nastať dva prípady: 1) syntaktická štruktúra sa nemení, napr. *zákopová vojna* (odb. termín) → *zákopová vojna* (frazéma); 2) syntaktická štruktúra sa mení (dochádza k syntaktickej transmotivácii): napr. *Všeobecná zdravotná poisťovňa* → *Všeobecná zdravotná*. Porov. nasledujúcu schému:

Schéma. Syntaktická motivácia

Mnohé VP (najmä odborné termíny)⁸ nemajú formálny korelát v oblasti voľných syntagiem. V týchto prípadoch možno uvažovať o hypotetickom (imaginarizovanom) syntaktickom motivante, ktorý funguje rovnakým spôsobom ako hypotetický slovtvorný motivant pri analogickej slovtvorbe. Podstatou syntaktickej moti-

⁸ J. Dolník (2003, s. 153) uvádza príklad *génové inžinierstvo*.

vácie je to, že motivovaná je viacslovná lexéma jednotlivými svojimi zložkami a ich vzájomným vzťahom (Kuchař, 1963, s. 107).

Voľná syntagma sa mení na VP v procese lexikalizácie. Lexikalizáciu chápeme napr. v zhode s Encyklopédiou jazykovedy (1993, s. 262) ako „proces, ktorým sa slovný tvar alebo konštrukcia stáva prvkom slovnéj zásoby“.⁹ Proces lexikalizácie sa dotýka týchto skutočností: viacslovným komplexom sa pomenúva konvenčne ustálený, typovo vyhranený denotát (denotačný vzťah), viacslovný komplex sa vyznačuje pojmovou-obsahovou ustálenosťou, ktorá nemusí bezprostredne korelovať so súčtom významov komponentov (rôzna miera sémantickej transponovanosti), pričom komponenty viacslovného komplexu sa vyznačujú rôznou mierou formálno-gramatickej obmedzenosti a ustálenosti.

Súhlasíme s J. Machačom (1967, s. 142), ktorý pri úvahách o lexikalizácii VP vychádza z predpokladu, že „na rozdiel od jednoslovných lexikálnych jednotiek jsou v podstatě všechny VLJ [viacslovné lexikálne jednotky, pozn. M. O.] nějak motivovány“. Istá „opatrnosť“ a relatívnosť citovaného konštatovania ktoré implikuje časť *podstatě* a neurčité zámeno *nějak*, sa ozrejmuje v bezprostredne nasledujúcom výklade o stupnici viacslovných pomenovaní od opisných, explicitných jednotiek (typ *střední všeobecně vzdělávací škola*) k typom so synchronne zastretou motiváciou (napr. *modrá punčocha, zelený anton, mít za lubem*) (Machač, 1967, s. 142). Tento autorom spomínaný aspekt sa týka miery sémantickej transpozície, ktorá sa vzťahuje na štruktúrnú motiváciu.¹⁰

Za dôležité považujeme zdôrazniť, že pojem syntaktickej motivácie odkazuje aj (resp. predovšetkým) na formálnosyntaktické stvárnenie VP¹¹ (porov. aj koncept vnútornej syntaxe frazeologických jednotiek, Mlacek, 1972). Miera priezračnosti syntaktických vzťahov medzi komponentmi VP je diferencovaná. Všeobecne možno konštatovať, že syntaktické vzťahy v rámci VP sú pomerne dobre čitateľné, a to aj pri frazémach, kde sa v porovnaní s voľnými syntagmami najväčšími prejavujú rozličné typy obmedzení.

Konštatovali sme, že prototypovým syntaktickým motivantom je reálna alebo hypotetická voľná syntagma, ktorá sa lexikalizovala, napr. *stará + mama* (voľná syntagma, t. j. dve samostatné lexie) → *stará mama* (viacslovná lexéma).

Syntaktickú motiváciu považujeme za typ globálnej motivácie – motivantom je komplex dvoch (i viacerých) slovných jednotiek, ktoré do motivačného vzťahu vstu-

⁹ Porov. aj konštatovanie J. Machača (1967, s. 142): „Proměnu slovního spojení vzniklého při pojmenovacím aktu ve víceslovnou lexikální jednotku, a to jak proces sám, tak i jeho výsledek, nazýváme lexikalizací.“

¹⁰ Štruktúrna motivácia – vzťah pomenovania ako celku ku komponentom pomenovania.

¹¹ Pod formálnosyntaktickou stránkou rozumieme v zhode s vymedzením J. Oravca (Oravec – Bajzíkova, 1986, s. 9, 12 a n.) prostriedky a spôsoby, prostredníctvom ktorých sa primárne vytvárajú syntagmy, sekundárne aj komplexnejšie syntaktické konštrukcie.

pujú súčasne.¹² Rozdiel medzi globálnou motiváciou a viacnásobnou motiváciou, ktorú možno dobre pozorovať pri slovotvornej motivácii, možno vysvetliť na nasledujúcom príklade. Viacnásobná motivácia sa chápe ako možnosť viacerých alternatívnych motivačných vzťahov, napr. $Mn_1 \rightarrow Mt$ (*hriešny* \rightarrow *hriešnik*); $Mn_2 \rightarrow Mt$ (*hriech* \rightarrow *hriešnik*); $Mn_3 \rightarrow Mt$ (*hrešiť* \rightarrow *hriešnik*) (Mn – motivant, Mt – motivát). Viacnásobná motivácia sa teda realizuje v zmysle alternatívy („aj tak sa dá, aj tak sa dá“). Naproti tomu globálna motivácia sa realizuje ako nutnosť spoločného zapojenia dvoch alebo viacerých komponentov do nominačného aktu: $Mn_1 + Mn_2 \rightarrow Mt$ (*plávajúca + podlaha* \rightarrow *plávajúca podlaha*).

Pri porovnaní SM a slovotvornej motivácie ďalej zisťujeme, že slovotvorne aj syntakticky motivované pomenovania sú sekundárne, zakladajú sa na elementárnejších jazykových jednotkách – slovotvorne motivované pomenovania (derivatémy) na morfémach, resp. morfematických komplexoch, syntakticky motivované pomenovania na slovách. V porovnaní s derivatémami (resp. všetkými jednoslovnými lexémami) pomenúvanie prostredníctvom viacsovných jednotiek sa uskutočňuje onomaziologicky a onomatologicky explicitnejšie, jednoznačnejšie.¹³

Jedným zo styčných bodov medzi skúmanými oblasťami je aj istá miera izomorfности medzi derivačnými a syntaktickými štruktúrami. Táto skutočnosť okrem iného našla uplatnenie v syntaktickom prístupe k slovotvorbe, ktorý v slavistike systematicky pestujú v poľskej lingvistiky, z neslavistiky sa spomínajú romanistické, anglistické či hungaristické práce (porov. Furdík, 1993, s. 69 a n.; tam aj ďalšia literatúra). Do pozornosti sa ponúka aj okruh otázok, v ktorých sa reflektuje jednak formálno-obsahová rozčlenenosť slovotvorne motivovaných slov, jednak spôsob ich utvorenosti, napr. vnútorná a vonkajšia syntax slovotvorne motivovaného slova, hyposyntax (Skalička, 1970), rozlišovanie lexikálnej a syntaktickej derivácie (dokulilovská mutačná a transpozičná slovotvorba), vyčleňovanie protikladu aktuálneho (veta) a fixovaného (slovotvorne motivované slovo), explicitného (syntagma)¹⁴ a implicitného (slovotvorne motivované slovo); upozorňuje sa aj na to, že VP z hľadiska explicitnosti a implicitnosti stoja medzi voľnými syntagmami a slovotvorne motivovanými slovami.

¹² Inak chápe termín globálna motivácia vo vzťah k frazémam A. Lewicki (1983).

¹³ A. Jarošová (2000a, s. 145) na funkčnú súvzťažnosť medzi slovotvorne motivovaným slovom a viacsovným pomenovaním poukazuje takto: „alternatívnu a frekventovanejšou formou komplexného nociónálneho (t. j. nehodnotiaceho) a nedefiničného (t. j. neterminologického) pomenovania je odvodené slovo“.

V ďalšom výskume za produktívne považujeme sústrediť pozornosť na mieru onomaziologickej explicitnosti lexikálnych jednotiek, pričom už teraz, bez opory v podrobnom materiálovom výskume, možno konštatovať, že syntakticky a slovotvorne motivované jednotky navzájom signifikantne spolupracujú – onomaziologická explicitnosť viacsovných pomenovaní sa nezvyšuje len prostým faktom, že ide o viacsovné pomenovania, ale do veľkej miery aj tým, že komponentmi viacsovných pomenovaní sú slovotvorne motivované jednotky (deriváty a kompozítá); porov. Furdík, 1993.

¹⁴ Pravda, aj pri syntagmách možno vymedziť rozličnú mieru explicitnosti.

Syntaktický prístup k slovtvorbe je viditeľný aj v prácach zakladateľa slovtvornej teórie v západnej lingvistiky, H. Marchanda (a jeho žiakov), ktorý štruktúru slovtvorne motivovaných slov vysvetľuje syntagmatickým spôsobom – slovtvor-
ná syntagma pozostáva z dvoch častí, určovanej (determinatum) a určujúcej (deter-
minant); porov. Marchand (1960/1969), Štekauer (2000, s. 29 – 48).

Nakoniec pripomeňme, že po nástupe generatívnej a transformačnej gramati-
ky pod vplyvom Chomského vznikla až neprehľadná plejáda prác, ktoré sa v tých-
to intenciách zaoberajú aj tvorením slov – tzv. generatívna teória slovtvorby. Pre
slovtvorbu je dôležitá najmä Chomského práca *Remarks on Nominalizations*
z roku 1970 (bližšie porov. Štekauer, 2000, s. 95 a n.) a práce viacerých ďalších
derivatológov: H. Brekle, M. Halle, M. Aronoff, R. Jackendoff, D. Siegel(ová),
R. Lieber(ová), E. Selkirk(ová) a i. (porov. príslušné kapitoly v monografii P. Šte-
kauera, 2000).

4. Relačnosť syntaktickej motivácie

V kontexte uvažovania o lexikálnej motivácii za závažný pokladáme poznatok,
že typy lexikálnej motivácie nefungujú „na vlastnú päsť“, ale navzájom vstupujú do
rozličných vzťahov. Charakteristika a vysvetlenie princípov fungovania motivač-
ných vzťahov predstavuje veľmi dôležitý, ba v istom zmysle fundamentálny aspekt
teórie lexikálnej motivácie. Preto tomuto javu venujeme pozornosť aj v tejto štúdií,
ktorú pokladáme za uvedenie do problematiky syntaktickej motivácie.

Relačnosť motivačných typov sa prejavuje ako (1) motivačná kooperácia; (2)
motivačná determinácia; (3) motivačná inkompatibilita.

4.1. Motivačná kooperácia

Motivačná kooperácia sa prejavuje prítomnosťou dvoch alebo viacerých typov
motivácie v jednej lexéme (o relačnosti slovtvornej motivácie porov. napr. Ološ-
tiak, 2009). Vzhľadom na to, že syntakticky motivované lexémy sa vyznačujú kon-
štrukčnou komplexnosťou (ich motivačnými zložkami sú slová), kooperácia syntak-
tickej motivácie sa prejavuje diferencovane na viacerých úrovniach:

Úroveň vlastnej (globálnej) kooperácie: prítomnosť ďalšieho typu motivácie
sa viaže na viacslovnú lexému ako celok (ide o spoluprácu s paradigmatickou, sé-
mantickou, frazeologickou, onymickou, interlingválnou, registrovou, terminologic-
kou, sociolektickou, teritoriálnou a temporálnou motiváciou).

Úroveň komponentovej kooperácie: prítomnosť ďalšieho typu motivácie sa
viaže na komponent viacslovnej lexémy (ide o spoluprácu s fónickou, slovtvornou
a expresívnou motiváciou).

Úroveň transponovanej kooperácie: syntaktická motivovanosť bázo-
vého viacslovného pomenovania sa prenáša do sekundárneho pomenovania (ide o spolu-
prácu s abreviačnou a s individualizačnou motiváciou).

4.1.1. Vlastná kooperácia

4.1.1.1. SM a paradigmatická motivácia

V nasledujúcich riadkoch sa sústredíme len na vymenovanie niektorých javov, súvisiacich s lexikálnoparadigmatickými vzťahmi VP.

(a) Hyperonymicko-hyponymický vzťah sa realizuje vtedy, ak jednoslovná lexéma vstupuje do vzťahu s VP, kde táto jednoslovná lexéma funguje ako nadradený komponent (onomaziologická báza): *hodiny* „prístroj na meranie času“: *atómové hodiny* – *nástenné hodiny* – *presýpacie hodiny* – *kukučkové hodiny*; *hodiny* „vymedzený čas pre istú činnosť“: *úradné hodiny* – *otváracie hodiny* – *ordinačné hodiny*; *doprava*: *cestná doprava* – *železničná doprava* – *letecká doprava* – *námorná doprava*. Podobne sa paradigmatické vzťahy konštituuju v skupine VP s kategoriálnym slovom: „Kategoriálne podstatné meno alebo sloveso vo vzťahu s nekategoriálnym komponentom, ktoré s ním vstupujú do lexikalizovaného spojenia, utvára istú paradigmdu lexikalizovaných spojení: táto paradigma zahŕňa spoločný kategoriálny komponent a isté spektrum významovo limitovaných nekategoriálnych súčastí...“ (Kačala, 1997b, s. 100 – 101). Pri tejto skupine sa konštatuje vysoký výskyt synonymity (Kačala, 1993, s. 23), napr. *stavebný objekt* – *stavebné dielo*, *dejinný proces* – *dejinný pohyb*, *výrobný proces* – *výrobný postup*; porov. aj príspevok M. Pisárčikovej (1977) o synonymii ustálených spojení typu *dať súhlas*.

(b) Začlenenosť do mikroparadigiem na základe rovnakého určujúceho komponentu, ktorého význam môže variovať na hranici medzi významovým odtienkom a novou lexiou: *nevlastná matka* – *nevlastný otec* – *nevlastná sestra* – *nevlastný brat*; *internetová kaviareň* – *internetový obchod*; *poznávací chodník* – *poznávací zájazd*, *jazyková bariéra* – *jazyková škola*; *hudobná skupina* – *hudobný nástroj* – *hudobný sluch*; *horská služba* – *horský vodca* – *horský bicykel*.

(c) Začlenenosť do mikrosystému viacslovných pomenovaní sa často uskutočňuje na terminologickej báze (tá môže byť do väčšej-menšej miery deaktualizovaná, v dôsledku čoho sa príslušné mikroparadigmy viacslovných pomenovaní používajú aj v bežnej komunikácii): napr. *hrubé črevo* – *tenké črevo* – *slepé črevo*, *párne číslo* – *nepárne číslo*, *rodné/krstné meno* – *rodné priezvisko*, *trvalý príkaz* – *jednorazový príkaz*.

(d) VP vstupujú do rozličných paradigmatických vzťahov, ktoré sa nie vždy kryjú s paradigmatickými vzťahmi ich komponentov vo funkcii samostatných lexém. Vyplýva to najmä zo sémantickej transpozície, ku ktorej pri lexikalizácii slovného spojenia dochádza. To zapríčiňuje aj špecifiku a istú lakúnovitosť v porovnaní s paradigmatickými vzťahmi samostatných komponentov: *čierna skrinka* – **biela skrinka*, *biela krvinka* – *červená krvinka* – **čierna krvinka*, *spodná bielizeň* – **vrchná bielizeň*, *dohoda o vykonaní práce* – **dohovor o vykonaní roboty*. Na druhej strane paradigmatické vzťahy sa môžu vytvárať primárne aj v rámci VP: *nadzvukové lietadlo* – *podzvukové lietadlo*.

(e) VP vstupujú do širokospektrálnych paradigmatických vzťahov aj s jednoslovnými pomenovaniami (porov. napr. procesy univerbizácie a multiverbizácie).

4.1.1.2. SM a sémantická motivácia

Za príklad „čistej“ spolupráce syntaktickej a sémantickej motivácie možno pokladať existenciu derivačnej polysémie VP, napr. *babie leto* 1. slnečné dni na konci leta a na začiatku jesene, 2. pavučinové vlákno poletujúce vo vzduchu v tomto období; *časový posun* 1. posun medzi časovými pásmami, 2. oneskorenie. Niektoré prípady možno označiť skôr za polysémickú kosémiu, napr. *obchodná cesta* 1. obchodná trasa spájajúca rôzne obchodné centrá (oblasti) alebo prechádzajúca takýmito centrami (oblasťami); 2. cesta uskutočňovaná z obchodných dôvodov. Do hry vstupuje aj polysémia individuálnych komponentov. Celkovo možno konštatovať, že podobne ako v skupine frazém aj v skupine neutrálnych VP je polysémia pomerne zriedkavým javom.

Druhý okruh problémov, na ktorý v tejto súvislosti chceme poukázať, sa týka sémantickej transponovanosti komponentov. Pri lexikalizovaných spojeniach (v našej terminológii *neutrálnych viacslovných pomenovaniach*; porov. Ološtiak, v tlači) a odborných termínoch A. Jarošová (2000b, s. 487 – 489) na základe stupňa motivačnej priezračnosti vymedzuje tri skupiny pomenovaní: 1) motivačne zreteľné pomenovania (*baliaci papier, obývacia izba, štátny znak*); 2) čiastočne motivačne zreteľné pomenovania, do ktorých jeden z komponentov nevstúpil vo svojom „slovníkovom“ význame (*cibuľový porcelán, reálne gymnázium, nočný stolík, biela technika* a pod.); 3) motivačne nezreteľné lexémy (*turecký med, zlatá svadba, ruské koleso*). Sémantická transponovanosť viazaná na jeden alebo oba komponenty VP teda môže prerastať slovníkový význam daného slova.

4.1.1.3. SM a frazeologická motivácia

Pokiaľ ide o jednotlivé druhy VP, syntaktická motivácia je s frazeologickou motiváciou vo vzťahu prieniku. Na jednej strane existujú syntakticky nemotivované frazeologické jednotky (minimálne frazémy, subfrazémy),¹⁵ na druhej strane existuje skupina syntakticky motivovaných nefrazém (neutrálne viacslovné pomenovania, viacslovné odborné termíny, viacslovné propriá). Keďže jadro frazeológie tvoria syntakticky motivované jednotky, frazeologická motivácia so syntaktickou motiváciou spolupracuje veľmi intenzívne.

4.1.1.4. SM a onymická motivácia

SM sa výrazne prejavuje aj v onymickej lexike. Výberovo uvádzame tieto skupiny syntakticky motivovaných proprií:

(a) Antroponymia: najmä oficiálne podoby osobných mien s dvoj- (prípadne viacmennou) štruktúrou: rodné meno + priezvisko (*Peter Dubovský, Marián Slovák*)

¹⁵ Vzťah tzv. jednoslovných frazém a syntaktickej motivácie je zložitejší. Pri členení frazém na konštrukčnom základe vychádzame z práce J. Mlacka (2007).

a živé mená (*Jano Špakovie Krajčír, Jarovo Horárovie chlápä, Feriancovej mladšej Milkina Milka*; Blanár – Matejčík, 1978, 1983).

(b) Toponymia: najmä anojkonymia a neoficiálna toponymia; porov. napr. v hydronymii frekventovaný štruktúrny typ atribút + potok: *Bacúšsky potok, Hodrušský potok, Čierny potok* (Krško, 2008).

(c) Viacslovnosť je častá aj pri tzv. vlastných názvoch (k termínu pozri Dokulil, 1977/1997), najmä v chrématonymii: napr. *Slovenská informačná služba, Slovenská pošta, Všeobecná úverová banka, Liga proti reumatizmu*.

4.1.1.5. SM a interlingválna motivácia

Objektom jazykových transferov sú tak jednoslovné, ako aj viacslovné lexikálne jednotky. Prevzaté VP sa vyznačujú viacerými špecifikami, vyplývajúcimi predovšetkým z miery nezvyčajnosti, ktorú si so sebou prinášajú z východiskového jazyka. Táto nezvyčajnosť sa prejavuje najmä tak, že formálne vzťahy (najmä kategória zhody) medzi členmi syntagmy sa nevyjadrujú, resp. nevyjadrujú sa dôsledne. Najviac sa k plnohodnotným slovenským syntagmám¹⁶ približujú také prevzaté jednotky, ktoré majú domáci lexikalizovaný ekvivalent: *compact disk*¹⁷ – *kompaktný disk*, *credit card* – *kreditná karta* (v atributívnej pozícii sa nachádzajú zväčša internacionalizmy, ktorým v slovenčine zodpovedajú adjektíva s flektivizačným formantom (*kompaktný* ← *compact*), resp. adjektíva derivované od internacionálnych substantív (*kreditný* ← *credit*). V ďalšom syntakticky pomerne priezračnom type sa ocitajú spojenia s prevzatým atributívnym komponentom bez flektivizačného formantu: *free báza, dead-stop titrácia, steel gitara, path analýza, dissous plyn, froté uterák*.¹⁸ Do ďalšej skupiny možno zaradiť spojenia s morfológicky neadaptovaným atribútom a pravopisne neadaptovaným substantívom: *dream team, one-man show, one-woman show, jazz rock, latin rock* (v slovenčine im často zodpovedajú atributívne syntagmy s nezhodným prívlastkom: *tím snov, šou jedného muža*). Ďalšiu skupinu tvoria slovné spojenia s nesamostatnými komponentmi, v ktorých význam nadradených substantívnych komponentov je vcelku známy vzhľadom na pomerne vysokú mieru ich internacionalizácie (*folk music, new age music, world music, computer music, beat generation, music shop, public school, grammar school, jungle style, federal style*). Sem možno zaradiť aj lexémy preferenčne viazané na istú komunikačnú oblasť (šport. *grand prix*, odb. *gender studies*). Ďalšiu skupinu tvoria slovné spojenia s komponentmi používanými aj ako samostatné slová (*alter ego*). V niektorých

¹⁶ Primárne sa zameriavame na atributívne syntagmy, ktoré vo VP dominujú.

¹⁷ Príklady v tejto časti uvádzame predovšetkým zo Slovníka cudzích slov (2005).

¹⁸ V Skladbe češtiny (Grepl – Karlík, 1998, s. 318) sa konštatuje, že ide o zhodný prívlastok vvyjadrený neskloňnými slovami (s príkladmi *country festival, safari park, fit centrum, gama nůž*). Funkcia zhodného atribútu sa daným komponentom prisudzuje na základe ich antepónovaného postavenia. V angličtine sa o slovnom statuse prvého komponentu vedú diskusie (Štekauer, 1993).

prípadoch ide o jednotky, ktoré sú štýlovo, registrovo či inak komunikačne obmedzené (napr. lexémy z oblasti rockovej hudby: *heavy metal, thrash metal, speed metal, doom metal, black metal, gothic metal*).

Veľkú skupinu tvoria viacslovné lexémy, ktorých syntaktická štruktúra sa uvedomuje neurčito len na pozadí významu alebo domáceho ekvivalentu, či už lexikalizovaného alebo nelexikalizovaného. Ide zväčša o onymické, knižné, odborné a i. jednotky stojace na periférii slovnej zásoby, napr. *élan vital, panem et circenses, terra intacta, jeunesse dorée, alma mater*. Do ďalšej skupiny možno zaradiť prevzaté viacslovné propriá (tu sa do kooperácie zapája aj onymická motivácia): *Sturm und Drang, Jom Kippur, Tower Bridge, Carnegie Hall, Fifth Avenue, Detroit Red Wings (Red Wings – Červené krídla; v športovej publicistike sa používajú aj domáce, aj prevzaté ekvivalenty)*. Osobitnú skupinu predstavujú vetné frazémy, resp. frazeologické internacionalizmy: *Inter arma silent Musae. – Kde rinčia zbrane, múzy mlčia.; C'est la vie – Taký je život*. Najväčšia miera interlingválnej demotivácie sa týka skupiny viacslovných kalkov bez prevzatých ekvivalentov, napr. *konská sila [horse-power], materina dúška [matris animula]*.

Záverom k tejto časti pridávame tri poznámky.

(a) Z viacerých predchádzajúcich formulácií je zrejmé, že spolupráca syntaktickej a interlingválnej motivácie na seba viaže prítomnosť ďalších motivačných typov: okrem spomínanej onymickej motivácie možno pripomenúť registrovú motiváciu (knižný register: *captatio benevolentiae, tête à tête, pium desiderium, enfant terrible*; konfesijný register: *advocatus diaboli, imago Dei, sanctum officium*; publicistický register: *high life, dream team, top secret, high society*) či terminologickú motiváciu (napr. odborné termíny z oblasti logiky: *circulus in demonstrando, circulus in definiendo*; hudby: *prima volta, concerto grosso, basso continuo*; výtvarného umenia: *trompe l'oeil, figura serpentinata, famille verte*; literatúry: *bouts rimés, carmen figuratum, hysteron proteron, couleur locale*; filozofie: *common sense, élan vital*).

(b) Ortografická rozkolísanosť. Ako uvádza P. Štekauer (1993), v angličtine vzhľadom na typológiu tohto jazyka pravopisné kritérium nemôže rozhodovať o tom, či ide o viacslovné, alebo o jednoslovné pomenovanie. Okrem iného aj preto, že ortografia je značne rozkolísaná a existujú rôzne typy variantov – z troch možností (písanie oddelene, so spojovníkom, spolu) v niektorých prípadoch možno zaregistrovať všetky (*flower pot, flower-pot, flowerpot*). Táto variantnosť sa do istej miery odráža aj v slovenčine, čo komplikuje hodnotenie takýchto pomenovaní; porov. *reality show – reality-show, techno hudba – technohudba*. Pravopisné kritérium je v slovenčine v porovnaní s angličtinou silnejšie, preto za viacslovné pokladáme všetky prevzaté lexémy s pravopisne samostatnými komponentmi.

(c) Status výrazov s abreviačnými komponentmi. V práci Skladba češtiny (Greppl – Karlík, 1998, s. 318) sa skratkové komponenty vo výrazoch typu **Rh-faktor**,

UV-filter, *HIV-test* hodnotia ako zhodné prívlastky podobne ako komponenty v spojeniach typu *froté uterák*, ktoré sa so spojovníkom nepíšu. J. Furdík (1998, s. 63) výrazy s prvým skratkovým komponentom považuje za kompozitá (o. i. uvádza príklady *A-mužstvo*, *B-vitamín*, *AC-pumpa*). Aj v tejto skupine sa prejavuje pravopisná rozkolísanosť typu *SMS správa*, *SMS-správa* (porov. predchádzajúcu poznámku).

4.1.1.6. SM a terminologická motivácia

Syntaktická a terminologická motivácia spolupracujú veľmi výrazne. Medzi dôležité vlastnosti odborného termínu patrí motivovanosť, o ktorej sa síce – a treba povedať, že oprávnene – uvažuje najmä v súvislosti so slovtvornou motiváciou, ale ani zástoj VP (a teda syntaktickej motivácie) pri výstavbe terminologických sústav nie je zanedbateľný. Práve naopak, v oblasti odbornej terminológie sa v porovnaní s neterminologickou slovnou zásobou vyskytuje mnohonásobne väčší počet VP, čo súvisí so snahou o čo najadekvátnejšie (najexplicitnejšie) onomaziologické a onomatologické stvárnenie vedeckého pojmu ako výsledku prehĺbeného poznania. Jednoslovné (aj keď slovtvorne motivované) pomenovanie totiž veľmi často nestačí „uniesť ťarchu“, ktorú so sebou prináša požiadavka presnosti (onomaziologickej explicitnosti). Empíriu o dôležitom, ba prevažujúcom zastúpení viacslovných odborných termínov¹⁹ možno dokladovať na príklade odbornej terminológie z oblasti železničnej dopravy (porov. terminologický súpis *Železničná terminológia I.*, 1963). Štatistický minivýskum sme uskutočnili na materiáli 646 jednotiek, pričom zastúpenie jednotlivých konštrukčných typov je takéto: 85 jednoslovných termínov a 561 viacslovných termínov; z toho 401 dvojslovných, teda s dvomi autosémantikami (napr. *výstražné návěstidlo*, *terč s križom*, *záberný čap*), 143 trojslovných (*začiatkové postrkové návěstidlo*, *dvoj pásový koľajový obvod*, *znižená viditeľnosť priecestia*) a 17 štvorslovných (*primárne napätie návestného prúdu*, *zabezpečovacie zariadenie s mechanickým registrom*). Percentuálny pomer medzi jednoslovnými a viacslovnými pomenovaniami v skúmanom súbore je 13,2 % : 86,8 %.

Ešte vypuklejšie sa pomer (de facto nepomer) medzi jednoslovnými a viacslovnými termínmi prejavuje v skupine lingvistických termínov z oblasti frazeológie. Ako uvádza J. Mlacek (1996, s. 49), jednoslovné termíny v skupine približne 500 jednotiek tvoria približne 5 % (autor ponúka aj vysvetlenie príčin tohto stavu).

4.1.1.7. SM a sociolektická motivácia

Podobne ako vo vzťahu k expresívnej motivácii aj o kooperácii so sociolektickou motiváciou možno konštatovať, že bez účasti ďalšieho motivačného typu (konkrétne frazeologickej motivácie) sa uskutočňuje zriedkavo. Pre slangizmy aj profesionalizmy je totiž príznačná jazyková ekonómia, ktorá sa realizuje najmä prostred-

¹⁹ V oblasti odbornej terminológie stále stúpa aj počet verbonominálnych multiverbizovaných slovných spojení (porov. Jelínek, 2001, tam aj ďalšia literatúra).

níctvom formálnej redukcie – abreviácie a univerbizácie (*zmrzlina* → *zmrzka*, *chirurgia* → *chira*, *Bratislava* → *Blava*, *cestovný príkaz* → *cesták*, *hudobná výchova* → *hudobka*). Svedčia o tom aj príklady viacsovných lexém zo Slovníka slovenského slangu (Hochel, 1993), z ktorých väčšinu tvoria frazémy (napr. *sekat' formu* „vyvyšovať sa, predvádzať sa“, *mať hrubé sklo* „prekážať vo výhlade“, *hodiť šabl'u* „dávať, vracat“, *slovenská hádzaná* „popíjanie alkoholických nápojov“, *bulharská konštanta* „fiktívne číslo, ktoré sa používa vtedy, ak sa má pri výpočtoch dospieť k nejakému predurčenému výsledku, ktorý inak nevychádza“).

4.1.1.8. SM a registrová motivácia

V predchádzajúcej časti o spolupráci SM a interlingválnej motivácie sme spomínali, že takéto lexikálnej jednotky môžu byť aj registrovo motivované (príklady porov. vyššie). Ďalšími výraznými oblasťami, v ktorých sa prejavuje spolupráca medzi týmito motivačnými typmi, sú multiverbizácia a univerbizácia. Pravda, pri univerbizácii ako procese syntaktickej demotivácie sa táto spolupráca prejavuje len sprostredkovane (syntakticky motivovaná lexéma tu vystupuje ako východisko procesu).

Multiverbizované lexémy sú typické pre určité komunikačné sféry (DSZ, s. 251), predovšetkým pre odborný, administratívny a diferencovane aj žurnalistický štýl. Multiverbizované spojenia, ako sa ďalej uvádza v DSZ, na seba viažu príznamy ako konkrétnosť, explicitnosť, utlmenie antropomorfnosti, teda deagenosnosť, knižnosť, oficiálnosť.²⁰

Naproti tomu univerbizované lexikálne jednotky sa preferenčne viažu na sféru bežného hovoreného jazyka (registrová príslušnosť: hovorové lexémy), pričom, ako sa píše v DSZ (s. 299), „v súčasnosti prevláda pri utváraní univerbizovaných jednotiek profesijná a záujmová sféra pred súkromnou“. Pravda, dôležité je upozorniť, že univerbáty nie sú vždy príznamové; najmä prostredníctvom žurnalistického štýlu sa pomerne často a rýchlo neutralizujú (napr. Bosák, 1989).

4.1.1.9. SM a teritoriálna motivácia

Spoluprácu tohto typu stelesňujú nárečové, resp. regionálne VP rozličného druhu, napr. jednotky s tendenciou k terminologizácii: *krumpl'ová*, *repná*, *švábková baba*; *hrubá noha* „stehno“, *krútená voda* (Ripka, 1987, s. 19; Habovštiak, 1977, s. 103); viacsovné netermíny typu *póne Mesac* „spln“ (Matejčík, 1975, s. 86); frazémy *hvízda ako Kováďz na mašiňe*, *Naplaž ho ako Bútor Mišečku* (ide o frazémy zo Slovenského Komlóša; Ondrus, 1966, s. 211 – 213); porov. aj Habovštiak (1986).

²⁰ „Pri verbonominálnych spojeniach (*dať súhlas*, *upriamiť pozornosť*) nám sloveso so všeobecným významom nesprostredkuje len kategoriálne a subkategoriálne sémy slovesa ako slovného druhu, ale participuje na nociónálnom významovom komponente ‚inštitucionalizovanosť‘ procesu alebo činnosti a na pragmatickom komponente ‚oficiálnosť‘“ (Jarošová, 2000b, s. 490). Porov. aj komentár k sématickej diferenciacii dvojíc typu *urobiť odpis* – *odpísať* (DSZ, s. 253).

4.1.1.10. SM a temporálna motivácia

Nositeľmi syntakticko-temporálnej motivovanosti sú viacslovné neologizmy (napr. *akrobatické lyžovanie, holandská dražba, kupónová privatizácia, kuriérska služba, ľahká droga, minimálna mzda, počítačová kriminalita*)²¹ a viacslovné archaizmy, resp. historizmy (napr. *zaslúžilý umelec, národný umelec, pioniersky tábor, pracovná sobota, miestny národný výbor, ľudová škola, zemianske práva*)²²).

4.1.2. Komponentová kooperácia

4.1.2.1. SM a fónická motivácia

Klasicky vymedzených fónicky motivovaných slov vo funkcii komponentov viacslovných pomenovaní je málo. Vyplýva to zo skutočnosti, že fónicky (onomatopicky) motivované slová sú príznakové (najmä v súvislosti s expresivitou) a ako také sa na výstavbe prevažne nociónálnych nefrazeologických VP prakticky nepodieľajú (okrajové zapojenie však nemožno vylúčiť).

V nadväznosti na Furdíkovo rozšírené chápanie fónickej motivácie, v ktorom sa počíta aj s fónicky príznakovými javmi interlingválnej povahy (Furdík, 2008, s. 43), možno konštatovať, že do hry vstupuje aj spolupráca s interlingválnou motiváciou, za príklady spolupráce syntaktickej, fónickej a interlingválnej motivácie by sme mohli považovať napr. pomenovania *jojo efekt, červený diplom, čierna mágia, čierna technika, dieselový motor, digitálny fotoaparát, energetický nápoj, geotermálna voda*.

4.1.2.2. SM a slovotvorná motivácia

O tomto vzťahu porov. Ološtiak, 2009, s. 21 – 22.

4.1.2.3. SM a morfológická motivácia

Kooperácia týchto dvoch motivačných typov je zriedkavá, čo možno pripísať tomu, že formálne nákladnejšie syntakticky motivované lexémy nepodliehajú slovnodruhovým zmenám. Možno sem zaradiť len raritné prípady elipsy typu *malá domov, Všeobecná zdravotná*, ktoré sú zároveň aj príkladom na syntaktickú transmotiváciu (elidovanie komponentu spôsobuje zmenu v syntaktickej štruktúre pomenovania). Tieto prípady sú zriedkavé, pretože sú späté s kategoriálnou zmenou (slovnodruhovým prechodom) istého komponentu viacslovného pomenovania pri zachovaní, resp. modifikácii syntaktickej štruktúry. Tento proces je ojedinelý aj preto, lebo predpokladá štruktúrne zmeny na troj- a viacslovných jednotkách, ktoré sú málo frekventované. Morfológická motivácia sa však so SM dostáva do kontaktu prostredníctvom motivačnej determinácie (porov. 4.2.).

4.1.2.4. SM a expresívna motivácia

Na tomto mieste iba okrajovo pripomíname celú oblasť syntakticky motivovaných frazém (na podrobnejšie úvahy o vzťahu SM k expresívnej a k frazeologickej

²¹ Príklady doložené aj v slovenských textoch sú zo slovníka *Nová slova v češtině 1* (1998).

²² Porov. napr. aj ďalšie VP v *Historickom slovníku slovenského jazyka*, IV., 1995, s. 280 – 283 (heslo *právo*).

motivácii v tejto štúdii nie je priestor). Keďže evaluatívno-hodnotiaci aspekt sa pokladá za deliacu čiaru medzi viacslovnými nefrazémami a frazémami, je pochopiteľné, že jednotiek, ktoré sú syntakticky aj expresívne motivované, ale zároveň nie sú motivované frazeologicky, je málo. Za takéto azda možno pokladať eufemizmy *ľahká žena*, *verejný dom*, hoci aj pri nich badať nábeh k frazeologizácii. Podobne v neutrálnych VP, ktoré sú nociónálne, sa expresívne motivované komponenty zväčša nevyskytujú.

4.1.3. Transponovaná kooperácia

4.1.3.1. SM a abreviačná motivácia

Prejavom spolupráce syntaktickej a abreviačnej motivácie sú jednak viacslovné skratky (*NR SR*, *MF SR*, *FiF UK*), jednak viacslovné pomenovania s jedným abreviačným komponentom (*SMS správa*, *CD prehrávač*, *DVD napalovačka*, *LCD monitor*, *PDF dokument*, *PPP projekt*).

Transponovaná kooperácia sa realizuje len v prvom type,²³ kde sa skratky ako samostatné slová píšú najmä kvôli prehľadnosti. V týchto prípadoch skratky sú reflexom viacslovných, nezriedka komplikovaných názvov, zložených z viacerých jednoduchších VP. Ide predovšetkým o chrématonymá, konkrétnejšie o pomenovania častí inštitúcií, napr. *Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* → *ISVJMŠ FF PU*, *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied* → *JÚLŠ SAV* (porov. aj Dvonč, 1965).

4.1.3.2. SM a individualizačná motivácia

Viacslovné okazionalizmy sú veľmi zriedkavé, keďže: (a) viacslovnosť odporuje jednej zo základných funkcií okazionálne utvorených lexikálnych jednotiek: ekonomickým, kondenzovaným spôsobom pomenovať istý denotát; (b) syntaktická motivovanosť predpokladá ustálenosť, ktorá je v kontraste s okazionálnymi pomenovaniami utváranými ad hoc.

K spolupráci týchto dvoch motivačných typov však predsa len dochádza. Za dôkaz pokladáme také okazionálne jednotky, ktoré sa evidentne zakladajú na existujúcich ustálených viacslovných pomenovaniach, a to prostredníctvom jedného zo svojich komponentov, ktorý môže, ale nemusí byť sám osebe okazionálne utvorený. Z príkladov Ľ. Liptákovej (2000) sem možno zaradiť *pojednotné číslo* (porov. uzualne pomenovanie pomnožné číslo), *slnkové okuliare* (slnečné okuliare); porov. aj lexému *hudobný hluch*,²⁴ ktorú sme zaznamenali v internetovej diskusii v r. 2006 (*Prvou podmienkou sledovanosti uvedeného programu je hudobný hluch*; pejoratívne vyjadrenie o kvalite televízneho programu Slovensko hľadá SuperStar).

²³ V druhom type ide o úroveň komponentovej kooperácie.

²⁴ Na vytvorení tejto lexémy sa okrem slovotvornej motivácie (*hluchý* → *hluch*) podieľa aj paradigmatická motivácia (porov. paronymický vzťah *sluch* – *hluch*).

Syntaktickú motivovanosť uvedených okazionalizmov teda posudzujeme na pozadí syntaktickej motivovanosti uzuálnych viacslovných pomenovaní, preto uvažujeme o transponovanej kooperácii.

4.2. Motivačná determinácia

Podstatou motivačnej determinácie je taký vzťah, keď nadobudnutie motivačného typu X je sprevádza, resp. podmieňuje oslabenie, resp. zánik motivačného typu Y. Za typický príklad motivačnej determinácie, do ktorej sa zapája SM, považujeme univerbizáciu. Determinácia tu prebieha tak, že zánik syntaktickej motivácie (syntaktická demotivácia) je sprevádzaný nadobudnutím, vznikom iného motivačného typu: syntaktická demotivácia + morfológická motivácia (*rodičovské združenie* → *rodičovské*); syntaktická demotivácia + slovotvorná motivácia (*dizertačná práca* → *dizertačka*); syntaktická demotivácia + sémantická motivácia (*skok o žrdi* → *žrd*); syntaktická demotivácia + abreviačná motivácia (*Bratislavské hudobné slávnosti* → *BHS*). Za osobitný typ syntaktickej demotivácie, ktorý sa pri univerbizácii nespomína,²⁵ pokladáme proces *frazeologickej minimalizácie*, teda vzniku osobitného konštrukčného druhu frazeologických jednotiek – minimálnych frazém, napr. *do nohy, ani za svet* (Mlacek, 2007, s. 62 – 65; Dobříková, 1997).

4.3. Motivačná inkompatibilita

Motivačná inkompatibilita je „neznášanlivosť“, nemožnosť simultánnej prítomnosti dvoch alebo viacerých motivačných typov v jednej lexikálnej jednotke. SM do prísneho vzťahu motivačnej inkompatibility nevstupuje. V opozícii k prípadom „príkladnej“, frekvencovanej spolupráce (porov. spoluprácu s frazeologickou a terminologickou, na inej úrovni aj so slovotvornou motiváciou) stoja prípady zriedkavej kooperácie, konkrétne ide o vzťah SM a individualizačnej motivácie, „čistý“ vzťah SM a expresívnej motivácie či SM a morfológickej motivácie. Okrem prípadov frazeologických aktualizácií, v ktorých sa syntaktická motivácia ocitá takpovediac v druhom slede, pretože tu spolupráca SM a individualizačnej motivácie prebieha prostredníctvom frazeologickej motivácie, viacslovné okazionalizmy sú pomerne zriedkavým javom. To isté sa týka aj vzťahu SM a sociolekτικής motivácie.

5. Záver

Syntakticky motivované sú viacslovné lexikálne jednotky, ktorých komponenty v rámci lexémy vstupujú do syntaktických vzťahov. Pri porovnaní syntaktickej motivácie a slovotvornej motivácie možno konštatovať, že popri princípe slovotvornej motivácie existuje aj princíp syntaktickej motivácie. Syntaktická motivácia ako

²⁵ A ani sa spomínať nemôže, pretože nejde o proces „zjednoslovnenia“ v klasickom zmysle slova, ale o proces redukcie viacslovného frazeologického pomenovania so stavbou syntagmy na pomenovanie s nesyntaxmatickou stavbou.

proces sa prejavuje utvorením špecifického typu komplexnej lexikálnej jednotky – viacslovného pomenovania. Ako vzťah sa prejavuje medzi východiskovým syntaktickým motivantom (voľná syntagma, jednoslovné i viacslovné pomenovanie) a voči nemu sekundárnym syntaktickým motivátom (viacslovným pomenovaním). Ako vlastnosť sa prisudzuje viacslovnému pomenovaniu. Vzťahy syntaktickej motivácie k iným motivačným typom sa prejavujú prostredníctvom motivačnej kooperácie, determinácie a inkompatibility. Kooperačné súvislosti syntaktickej motivácie možno vyčleniť trojako: na úrovni vlastnej kooperácie je to spolupráca s paradigmatickou, sémantickou, frazeologickou, onymickou, interlingválou, registrovou, terminologickou, sociolektickou, teritoriálnou a temporálnou motiváciou; na úrovni komponentovej kooperácie ide o spoluprácu s fónickou, slovotvornou a expresívnou motiváciou; na úrovni transponovanej kooperácie ide o spoluprácu s abreviačnou a s individualizačnou motiváciou. Motivačná determinácia sa prejavuje najmä prostredníctvom univerbizácie, pričom jednotlivé univerbizačné typy možno charakterizovať ako syntaktickú demotiváciu, ktorú sprevádza nadobudnutie iného motivačného typu (morfologickej, slovotvornej, sémantickej, resp. abreviačnej motivácie). Syntaktická motivácia je kompatibilná so všetkými motivačnými typmi, možno však uvažovať o oslabenom vzťahu syntaktickej motivácie najmä s individualizačnou a sociolektickou motiváciou.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 416 s.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 648 s. + 12 s. príloha.
- BOSÁK, Ján: Strata príznakovosti niektorých univerbizovaných štruktúr. In: Slavica Pragensia. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica. 4 – 5.) Red. V. Budovičová. Praha: Univerzita Karlova 1989, s. 93 – 96.
- DOBRÁKOVÁ, Mária: Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine. In: Frazeologické štúdie. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 18 – 35.
- DOKULIL, Miloš: Status tzv. vlastných názvů. In: Obsah – výraz – význam. Red. O. Uličný. Výbor z ligvistického díla Miloše Dokulila. I. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997, s. 281 – 290. Pôvodne publikované in: Slovo a slovesnosť, 1977, roč. 38, č. 4, s. 311 – 319.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. 3. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- DVONČ, Ladislav: FFUK, či FF UK? In: Slovenská reč, 1965, roč. 30, č. 5, s. 317.
- Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistřík a kol. Bratislava: Obzor 1993.
- FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.
- FURDÍK, Juraj: Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7 – 14.
- FURDÍK, Juraj: Zmiany w językowych podsystemach (częściowych normach). Slovtvorné zmeny. In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998, s. 52 – 68.

- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.
- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 505 s.
- HABOVŠTIAK, Anton: Ustálené spojenia v slovenských nárečiach. In: *Studia Academica Slovaca*. 6. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1977, s. 99 – 112.
- HABOVŠTIAK, Anton: Viacslovné pomenovania v Slovníku slovenských nárečí. In: *Dialektologický zborník*. 2. Materiály z II. slovenskej dialektologickej konferencie. (Zemplínska šírava 30. IX. – 3. X. 1981.) Zost. L. Bartko. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ 1986, s. 191 – 205.
- Historický slovník slovenského jazyka. IV. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1995.
- HOCHTEL, Braňo: Slovník slovenského slangu. Bratislava: HEVI 1993. 188 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s. [DSZ.]
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2000a): Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: *Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 138 – 153.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2000b): Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: *Človek a jeho jazyk*. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 481 – 493.
- JELÍNEK, Milan: O potřebě verbonominálních spojení v intelektualizovaných textech vůbec a odborných zvlášť. In: *Termina 2000. Sborník příspěvků z II. konference 1996 a III. konference 2000*. Praha: Galén 2001, s. 204 – 211.
- KAČALA, Ján: Kategoriálne slová v slovných spojeniach (príspevok k teórii jazykového významu). In: *Jazykovedný časopis*, 1993, roč. 44, č. 1, s. 14 – 24.
- KAČALA, Ján (1997a): Viacslovné pomenovania v slovnej zásobe. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica XLV*. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 33 – 42.
- KAČALA, Ján (1997b): Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: *Frazeologické štúdie*. II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pre Slovenskom komitáte slavistov 1997, s. 95 – 102.
- KAČALA, Ján: Syntax lexikalizovaných spojení. In: *Studia Academica Slovaca*. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 100 – 110.
- KRŠKO, Jaromír: *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2008.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka.) In: *Štúdie a porovnávej gramatiky a lexikológie*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.
- KUCHAŘ, Jaroslav: Základní rysy struktur pojmenování. In: *Slovo a slovesnost*, 1963, roč. 24, č. 2, s. 105 – 114.
- LEWICKI, Andrzej Maria: Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe. In: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. III. Red. M. Basaj – D. Rytel. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1985, s. 7 – 23.
- LIPTÁKOVÁ, Ludmila: Okazionalizmy v hovorenej slovenčine. Prešov: Náuka 2000. 146 s.
- MACHAČ, Jaroslav: K lexikologické problematice slovních spojení. In: *Slovo a slovesnost*, 1967, roč. 28, č. 2, s. 137 – 149.
- MARCHAND, Hans: *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*. 1. vyd. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1960. Časť publikovaná in: *Readings in Modern English Lexicology*. Eds. S. S. Chidekel – R. Z. Gingburg – G. Ju. Kňazeva – A. A. Sankin. Leningrad: Izdatel'stvo Prosvetšeniye 1969, s. 111 – 145.

- MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta 1975. 308 s. + 17 máp.
- MIKO, František a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 232 s.
- MLACEK, Jozef: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.
- MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 159 s.
- MLACEK, Jozef: Slovenské frazeologické názvoslovie (poznámky k jeho vývinu aj k súčasnému stavu). In: Frazeologické štúdie. I. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 1996, s. 19 – 64.
- MLACEK, Jozef: Tvary a tváre frázem v slovenčine. 2., uprav. vyd. Bratislava: Stimul 2007. 160 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové. Praha: Academia 1998.
- OLOŠTIAK, Martin: Abreviačná a slovotvorná motivácia. In: Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Ročník 11. Eds. E. Sičáková – L. Liptáková. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2005, s. 39 – 50.
- OLOŠTIAK, Martin (2007a): Interlingválna a slovotvorná motivácia. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 103 – 112.
- OLOŠTIAK, Martin (2007b): Slovotvorná motivácia a morfológická motivácia (o vzťahu slovotvorných a morfológických kategórií). In: Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Eds. H. Burkhardt – A. Nagórko. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007, s. 287 – 306.
- OLOŠTIAK, Martin: Spolupráca slovotvornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, č. 1, s. 13 – 34.
- OLOŠTIAK, Martin: K triedeniu viacslavných pomenovaní. In: Slovakistické štúdie. 5. V tlači.
- ONDRUS, Pavel: Z komparatívnej frazeológie Slovenského Komlóša. In: Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia. Red. E. Pauliny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966, s. 211 – 233.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 272 s.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária: Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach typu dať súhlas. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 3, s. 144 – 153.
- RIPKA, Ivor: Viacslovné spojenia a ich lexikografické spracovanie. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1987, s. 7 – 20.
- SKALIČKA, Vladimír: Hyposyntax. In: Slovo a slovesnosť, 1970, roč. 31, č. 1, s. 1 – 6.
- Slovník cudzích slov. Akademický. 2. dopl. a preprac. vyd. Prel. J. Bosák a kol. Bratislava: Veda 2005.
- ŠTEKAUER, Pavol: Súbor kritérií na vymedzenie kompozít v anglickom jazyku. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafárikanae. Studia Philologica. Vol. 3. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 79 – 92.
- ŠTEKAUER, Pavol: English Word-Formation. A History of Research (1960 – 1995). Tübingen: Narr 2000. 495 s.
- Železničná terminológia. I. Návestenie a zabezpečovanie. Red. J. Horecký. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 120 s.

Ivor Ripka

SLOVENSKÍ JAZYKOVEDCI EŠTE RAZ: diskusné poznámky o súbornej bibliografii slovenských slovakistov a slavistov za roky 2001 – 2005

V 2. čísle 74. ročníka *Slovenskej reči* (2009) uverejnil M. Majtán kratší informatívny text o 5. zväzku „biograficko-bibliografického slovníka o slovenských jazykovedcoch“. V promptne koncipovanej charakteristike tohto mimoriadne užitočného a v slovenskej jazykovede očakávaného a žiadaného diela stručne predstavil jeho kontinuitu, ktorá zachováva pôvodnú štruktúru a pozitívne zhodnotil jeho nesuplovateľný prínos k „budovaniu historickej pamäti o súčasnej slovenskej jazykovede“ (s. 110). Naše poznámky nijako nechcú spochybniť základné konštatovanie, že ide o úspešné a dôstojné pokračovanie diela PhDr. Ladislava Dvonča, DrSc.; majú len skromnú ambíciu naznačiť a pripomenúť niektoré možné diskusné miesta v konkrétnom spracúvaní množstva bibliografických údajov a dát (M. Majtán uvádza číslo 3 982).

Hneď pri prvom pohľade nás na prebale i titulnom liste knihy zaujala podoba rodného mena jednej zo zostavovateľiek bibliografie, to jest podoba *Yulia*. (Pravdaže, vieme, že ide o rodenú ruskú občianku, ktorá má túto či takúto podobu svojho mena zapísanú v pase. Je to však plne akceptovateľný doklad alebo argument odôvodňujúci použitie takejto podoby mena? Je v pase zapísané aj priezvisko *Smetanovú*, alebo je to – podľa označenej kvantity – priezvisko získané až na Slovensku?) Je to zaiste mnohoaspektová problematika, na tomto mieste či pri tejto príležitosti ju komplexne riešiť nemožno a netreba. Nazdávame sa však, že pri zázname ruských rodných mien i priezvisk v slovenských textoch treba mať na zreteli aj ich pôvodnú a východiskovú podobu v azbuke, t. j. v našom prípade podobu *Юлия*, a tú zaznačiť podľa zásad prepisu z cyrilského písma, kodifikovaných v platných vydaniach *Pravidiel slovenského pravopisu*. Napokon aj transliteračná tabuľka na prepis ruskej cyriliky do latinky (systém GOST 1983), ktorá tvorí prílohu rozhodnutia Úradu geodézie, kartografie a katastra SR zo 4. novembra 1998, uvádza *príklady na prepis ruského ю, Ю ako ju, Ju*. Alebo budeme súčasne akceptovať viacero podôb prepisu či záznamu? Veď nielen teoreticky môže nastať situácia, že slovakista alebo slavista bude referovať o nejakej ruskej publikácii (knihe), ktorej autorkou môže byť (tu

imaginárna) *Юлия Румянцева*. Máme nebudaj prepísať meno v amerikanizovanej podobe *Yulia Rummyantseva* namiesto (podľa nás) náležitej podoby *Julija Rumianceva*? Ako ďaleko siaha naša slovenská ústretovosť?

Veľká súborná bibliografia nemôže vzniknúť bez koordinovanej spolupráce v nej zaregistrovaných autorov so zostavovateľmi. Ich podklady totiž zásadným spôsobom determinujú napr. aj obsah „preambuly“ konkrétnej bibliografickej state. Je jasné, že uniformita týchto textov je nežiaduca, nelogická a de facto nemožná: začínajúci lingvista takpovediac povinne musí mať rozsahom i obsahom chudobnejšiu stať než renomovaný špičkový jazykovedec. Eliminovať by bolo treba iba príznakovú disproporciálnosť či disparátnosť jednotlivých biografických častí. Zostavovatelia (zostavovateľky) súbornej bibliografie by v budúcnosti mohli uvažovať o vypracovaní istej osnovy úvodného textu, ktorú by jednotliví jazykovedci napĺňali iba relevantnými údajmi a faktami. Všetky menšie funkcie, regionálne vyznamenania či členstvá vo všeobecne (celonárodne, celospoločensky) neznámych organizáciách tam vari netreba uvádzať.

Viaceri slovenskí jazykovedci sú autormi hesiel vo veľkej *Encyklopédii Beliane* (ďalej aj EB). Je pochopiteľné, že ich autorská spoluúčasť pri tvorbe tohto významného diela sa zaznamenáva aj v súbornej personálnej bibliografii, no mala by byť spracovaná podľa rovnakých kritérií. Skutočnosť je však iná, príslušné údaje a záznamy sú neparitné. Člen redakčnej rady EB a vedúci lexikálnej skupiny *Jazykoveda* S. Ondrejovič napr. korektne vymenúva všetky heslá, ktoré do príslušného zväzku EB skoncipoval (údaj o autorstve hesiel v EB sa v r. 2001 a 2005 uvádza na prvom mieste, aj pred významnými štúdiami, v r. 2003 na druhom mieste za inou knižnou publikáciou), ďalší autori (napr. J. Bosák, M. Majtán, J. Skladaná a iní) majú bližšie nešpecifikovanú tvorivú účasť na spoluautorstve EB (konkrétne heslá sa neuvádzajú) zaradenú v príslušnom roku vždy na prvom mieste. M. Dudok napísal do 3. zväzku EB z r. 2003) jedno heslo o Jánovi Ededym. Záznam v podobe *Ededy, Ján*. In: *Encyklopédia Beliana...* je zaradený takisto na prvom mieste, hoci ho ťažko možno pokladať za najvýznamnejší titul M. Dudka v príslušnom roku. J. Sabol má úplne rovnakú textáciu bibliografickej jednotky zaradenú v odseku *Spolupráca* (pozri s. 382) s údajom v zátvorke, že je spoluautorom jednotlivých zväzkov EB. V. Krupa (s. 234) a I. Ripka (s. 365) majú svoje spoluautorstvo zaradené takisto v odseku *Spolupráca*, no za bibliografickým údajom sa v zátvorke prezentujú (iba) ako konzultanti.

Najnovší *Slovenskí jazykovedci* tradične – robil to aj Ladislav Dvonč – približujú aj redakčnú činnosť jednotlivých bádateľov. Niet pochýb o tom, že je to mimoriadne náročná úloha: pripraviť vyvážený text na základe individuálnych a celkom pochopiteľne aj rozdielne pripravených podkladov slovenských jazykovedcov je podľa nášho názoru skoro nemožné. Navyše ak majú zostavovateľky súbornej bib-

liografie ambície zachytiť a prezentovať aj ohlasy (referáty či recenzie) na položky zaregistrované aj v časti *Redakčná činnosť*. Napriek tomu sa však pri starostlivejšom čítaní či apretovaní textu dali a mohli niektoré odlišnosti čiastočne eliminovať. Napr. v redakčnej rade 9. a 10. ročníka (2003, 2004) zborníka Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity *Slovo o slove* boli z jazykovedcov Ľ. Liptáková, I. Ripka, Ľ. Sičáková, D. Slančová. O obidvoch týchto ročníkoch publikovali v časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole* referát Ľ. Gianitsová a M. Ološtiak. Referovali o nich aj iní (českí) autori. Každý z vyššie menovaných štyroch členov redakčnej rady zborníka má však túto činnosť dokumentovanú inak (resp. ju nemá dokumentovanú vôbec). V budúcnosti treba uvážiť, či členstvo v redakčných radách niektorých (fakultných) sérií zborníkov či iných periodík treba v súbernej bibliografii vôbec zaznamenávať. Z istého aspektu by bolo možno relevantnejšie nejakým spôsobom zaregistrovať recenznú činnosť (recenzovanie) pri veľkých monografických prácach.

Netreba pochybovať o tom, že zodpovedne a kompetentne sa každý jazykovedec môže vyjadriť najmä o prezentovaní vlastnej (osobnej) bibliografie. Na isté neštandardne spracované údaje v našej bibliografii sme už upozornili. Tie nepresnosti, ktoré pripomenieme teraz, nechceme nijako zovšeobecňovať; nepresviedčajú však o dôslednej úprave definitívneho textu. V podkladoch som napr. uviedol, že v r. 1996 – 1999 som bol podpredsedom Ústrednej jazykovej rady a spytoval som sa, či treba spomínať aj členstvo v ďalších rokoch; toto moje *treba* s otáznikom na počudovanie v texte zostalo. Medzi referátmi (resp. referentmi) o učebnici *Základy slovenskej lexicológie*, vydané v Prešove r. 2003, sa dvakrát (pod číslom 1 a 3) uvádza recenzia J. Kačalu. Táto učebnica má tri recenzie; jej spoluautorka M. Imrichová nemá pri totožnej bibliografickej jednotke zaregistrovanú kritickú recenziu M. Ološtiaka (o jednej kapitole učebnice). Osobne ma prekvapuje aj isté nedocenenie mojej práce v medzinárodnej redakčnej rade *Celokarpatského dialektologického atlasu* (CKDA). Prekvapujúco sa nezaregistruje v odseku *Redakčná činnosť*, hoci tam jednoznačne patrí, pretože je eminentne „sýto“ redaktorská, ale v odseku *Spolupráca* (s. 365). O publikovaní jednotlivých zväzkov CKDA sa v účastníckych krajinách tradične referuje, no keďže som sám zostavovateľkám nijaký bibliografický údaj neposkytol, nemám ho ani zaregistrovaný. V súvislosti s multilingválnymi atlasmi by sme na tomto mieste radi uviedli jeden návrh či námet: príprava mapy a príslušného komentára v CKDA alebo v *Slovanskom jazykovom atlase* (SJA) je nezvyčajne náročná úloha, vyžadujúca si značné časové investície i tvorivú akribiu. Nazdávame sa, že jednotlivé mapy a komentáre by sa mali napriek tomu, že sú publikované v jednom a tom istom zväzku atlasu, zaregistrovať ako samostatné bibliografické jednotky, t. j. pod iným (novým) poradovým číslom. Tak napr. u A. Ferenčíkovej by sa v r. 2003 mala položka 6 (mapy 19, 20, 21 v 8. zväzku SJA) rozčleniť na tri časti (samostatne

zaznamenať charakter veľkej štúdie majúce mapy „čelovek, kotoryj melet zerno na meľnice“; „žena meľnika“; „syn meľnika“) a pod.

Už M. Majtán uviedol, že bibliografická časť obsahuje údaje o 220 autoroch. Slovenská jazykovedná societa však prirodzene aj mladne i starne. Fenomén času je jedným z hlavných faktorov pohybov a zmien v „zostave“ zaregistrovaných jazykovedcov. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím 1996 – 2006 (prezentovanom v tzv. „zelených“ *Slovenských jazykovedcoch* L. Dvonča) 32 mien pribudlo a 69 vypadlo. Okrem kalendárne mladých jazykovedcov, ktorých rozsahom i obsahom state najvýraznejšie reprezentuje M. Ološtiak, sú v publikácii „nováčikmi“ aj predstavitelia (o niečo) staršej generácie, napr. V. Benko, M. Čierna, M. Oravcová, E. Porubská (všetko pracovníci Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV) i významný slovenský lingvista V. Krupa, ktorý sa „venuje najmä otázkam etnolingvistiky a psycholingvistiky, predmetom jeho celoživotného výskumu sú orientálne jazyky“ (s. 232). Do knihy sa zo žijúcich nedostali o. i. I. Kotulič, J. Štibraný, J. Wachtarczyková, z nežijúcich napr. J. Štolc, Š. Tóvik, J. Vavro a iní. Nepodarilo sa nám nájsť univerzálny kľúč, používaný pri výbere. Niektorí nežijúci jazykovedci (napr. J. Liška) ostali v knihe pravdepodobne preto, že sa v príslušnom období o nich písalo (o J. Liškovi r. 2002 v *Slovenskej reči* S. Ondrejovič). V r. 2006 – 2010 sa pri príležitosti okrúhlych výročí bude na významných jazykovedcov spomínať (resp. už sa aj spomínalo) aj na väčších podujatiach, napr. na sympóziách, z ktorých vychádzajú samostatné zborníky (napr. Štolcov zborník z r. 2009). Nepochybne v nich bude mnoho údajov, z ktorých vznikne bibliografický záznam: „vrátia“ sa títo jazykovedci do súbernej personálnej bibliografie? Alebo ostanú v bibliografii isté encyklopedické heslá o vedúcich osobnostiach slovenskej jazykovedy napriek tomu, že už ako autori mlčia?

V časti *Literatúra* sa zaregistrúvajú aj tituly prác (o príslušnom jazykovedcovi), ktoré presahujú vymedzené päťročné obdobie, sú teda „mladšie“. Nie sme presvedčení, že by to mala byť obligátna časť state. Nepopierame, že sú v nej zhromaždené aj užitočné informácie, ale formálne „čistejšie“ by bolo aj odsek *Literatúra* rámcovať vymedzenými rokmi.

Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov je inštruktívnym a inšpiratívnym dielom. Aj vďaka prehľadne spracovaným registrom výrazne pomáha pri orientácii v rozkošatenej jazykovednej produkcii, je spoľahlivým sprievodcom i poradcom, motivuje do ďalších výskumov. Nemala by chýbať ani na jednom jazykovednom pracovisku.

Rudolf Kuchar

SASKÉ ZRKADLO V BIELORUŠTINE (Saksonskaje L'ustra. Pomnik pravavoj dumki Hermanii XIII st. /per. sa staražyt. njam. i lacin. mov, pradm. i kam. V. B. Keler. Minsk: Medysont 2005. 174 s.)

Kuchar, R.: Saxon Mirror in Byelorussian Language. Slovenská reč, 75, No. 1, 2010, pp. 33 – 40. (Bratislava)

The paper informs our linguistic professionals as well as the general cultural public on the valuable translation of “*Saxon Mirror*” done by Byelorussian researcher O. Kelerová. She translated a very important medieval law German codex of the 13th century into the contemporary Byelorussian language. When comparing the articles of Byelorussian translation with the articles of the translation of Magdeburg Law into the ancient Slovak language (1473), we come to the conclusion, that the great number of articles is coincidental. It is caused by the facts, that there were several editions of Magdeburg Law, which gradually penetrated on the Middle and East European territory. Further, there are many common features also in the field of lexis.

Jednou z viacerých krajín, ktoré používali právne predpisy Saského zrkadla je aj dnešné Bielorusko. Rozšírenie a fungovanie tohto stredovekého právneho kódexu sa podujala sprístupniť bieloruská bádatel'ka O. Kelerová vydaním publikácie s názvom „**Saksonskaje L'ustra**“. Preklad publikovala v Minsku v roku 2005 vo vydavateľstve Medysont.

V predhovore tejto publikácie editorka píše, že cieľom tohto vydania je v prvom rade publikácia prekladu dôležitého právneho pamätníka nemeckého stredoveku do bieloruštiny s komentármi a slovníkom (glasaryjem). V slovníku, ktorý sa nachádza na s. 158 – 165 sa istý termín z väčšieho výberu uvádza v súčasnom a v stredovekom nemeckom jazyku. Podľa editorky kniha má zaujať nielen špecialistov, napr. právnikov, historikov, historikov práva, historikov umenia, filológov, ale aj široký okruh čitateľov.

Tretie desaťročie 13. stor., píše editorka, darovalo Nemecku významný právny pamätník – „Saské zrkadlo“. Jej tvorca, ministeriál Eike von Repgow, najprv zapísal knihu po latinsky a nazval zbierku „*Auctor vetus de beneficiis*“, no neskôr na želanie svojho pána, grófa von Falkensteina, urobil preklad tejto knihy do súvekeho dolnemeckého jazyka. Zbierka obsahuje tri časti: vstupy, Zemské právo a Lénne právo.

Všeobecne existujú štyri časti „Saského zrkadla“: 1) Úvody v rýmoch – *Vorrede in Strophen*; 2) Úvody v rýmovaných pároch – *Vorrede im Reimpaaren*; 3) Prológ – *Prologus* a 4) Pôvod majiteľov hospodárov – *Der Herren Geburt*.

Autorka publikácie o Zemskom práve „Saského zrkadla“ píše, že originál prekladu uvedeného latinského variantu „*Auctor vetus*“ sa nezachoval. Iba jeho osobit-

né čiastky možno nájsť v „Právnej knihe mesta Görlitz (Zhorelec)“. Jediná rukopisná kópia „Görlitzkej právnej knihy“ v stredonemeckom jazyku, urobená okolo roku 1300 na pergamene, sa nachádza v Archíve mestskej správy mesta Görlitz pod signatúrou Varia 8 (Kelerová, s. 8).

Pri publikovaní „Saského zrkadla“ do bieloruštiny editorka zdôraznila fakt, že východiskom jej práce bol preklad všetkých troch častí „Saského zrkadla“ do ruštiny, ktorý urobil petrohradský prof. L. I. Demba. Tento bol vydaný pod redakciou ukrajinského akademika U. M. Kareckého v Moskve roku 1985. Editorka sa rozhodla vyjsť z neho, pretože preklad má podľa nej vysokú vedeckú úroveň. Opierala sa o rozličné latinské a nemeckojazyčné varianty, vydané v minulých rokoch a orientovala sa v ruskom jazykovom preklade. Úvody a Zemské právo boli preložené z nemečiny 13. stor. podľa vydání: Homeyer, K. G. Des Sachsenspiegel Erster Teil. II Aufl., 1835; Lennaje prava – napísaného v latinčine „Auctor vetus de beneficiis“ podľa vydania: Homeyer, K. G. Des Sachsenspiegel Zweiter Teil, 1844. Hoci text originálu Lénneho práva bol rýmovaný, preklad prof. Dembu i editorky je prozaický (Kelerová, tamže, s. 9). Odlišnosťou práce, ako uvádza autorka, od prekladu prof. Dembu sú dve veci. Prvou je, že veršované úvody v strofách, ktoré, ako už uvádzala, nepatria párovi Eike von Repgov. Namiesto tejto časti uvedenej v ruskom vydaní preložila Prológ. Druhou odlišnosťou jej práce je, že obohatila preklad o Glosár. Osobitnou črtou edície sú podľa editorky dobové ilustrácie zo 14. stor., pochádzajúce z Heidebergského rukopisu „Saské zrkadlo“.

Okrem uvedeného autorka edície venuje v úvodnej časti pozornosť otázke rozšírenia, vplyvu a využitia „Saského zrkadla.“ Píše, že hneď po svojom vzniku v čase medzi rokmi 1220 a 1235 sa „Saské zrkadlo“ stalo autoritatívnou právnou normou a centrom jeho rozšírenia bolo spočiatku mesto Magdeburg. Tu vzniká preklad do hornonemeckého jazyka (roky 1265 – 1275 (Kelerová, tamže, s. 11), z ktorého čerpá aj verzia odpisu z roku 1378. Sprvu sa uplatňovalo v nemeckých krajinách (v jednotlivých mestách), ale našlo svoje miesto, podčiarkuje editorka, aj vo viacerých krajinách strednej a východnej Európy. Zaznamenáva sa konkrétne v súvekých mestách Poľska, Litvy, Bieloruska, Haliče, Česka, Uhorska a inde. Napr. v Holandsku 1479 na základe „Saského zrkadla“ vzniká „Holandské Saské zrkadlo.“ Stalo sa tak so zakomponovaním mestského práva (tamže, s. 11).

Jeho základ ako právneho pamätníka sa využíval v Nemecku veľmi dlho. Napr. v Sasku jeho systematika sa brala do úvahy pri rozpracovaní základných zákonov ešte roku 1863. Svoju právnú moc si zachovalo „Saské zrkadlo“ do 1. januára 1900 napr. v Holštajnsku, Lavenburgu, Anhaltsku a v niektorých iných menších mestách Durínska. Podľa editorky sa viaceré kauzy riešili na základe tohto kódexu. Napríklad ešte v roku 1988 (pri riešení sporu nálezu peňazí), v prípade ktorých sa použil paragraf v znení: „...*Toje, što* (originál má: *Luby skarb, jaki* !; pozn. R. Kuchara) *znachodzicca*

v zjamli glybej, čym uzorvaje plug, naležyc karalevskej uladze.“ („To, čo sa (!?) nachádza v zemi hlbšie, ako obráti pluh, prináleží kráľovej moci.“ S týmto ustanovením sa stretáme v Žilinskej právnej knihe v časti Magdeburské právo preloženéj do staroslovenčiny roku 1473 v paragrafe 408 *O pokladu, kterzyz zakopan lezy* v takomto znení: „*Wsseli yaky poklad, kterzyz pod zemi zakopan gest nieze, nez pluh sahne neb ryti muoz, to przyslussy k kralowey mocy.*“ (porov. Kuchar, 1993, s. 113).

Vráťme sa však od vzáčne podrobne opísanej genézy vzniku a rozšírenia tohto významného historického nemeckého kódexu ku konkrétnemu textu „Saského zrkadla“, ktorý verejnosti predkladá editorka. Štruktúra publikácie má svoj osobitný význam, ktorý sa spomína na s. 9. Po prológových častiach (s. 16 a 17) v nemčine, latinčine, ruštine a bieloruštine sa uvádza ako 1. časť Zemské právo (Zemskaje prava): 1. kniha (s. 18 – 120) s jednotlivými artikulmi, ktorých je 91 a mnohé sú zhodné s Magdeburským právom preloženým do starej slovenčiny roku 1473 (k nim zaujmeme stanovisko v ďalšej časti). Nasleduje 2. časť – Lénne právo (Lennaje prava) – hlava 1. – 3. (s. 121 – 146). Zaujímavosťou je obrazová príloha a komentáre k ilustráciám, ktoré sú na s. 147 – 157. Výklady k niektorým dnes neznámym termínom a slovným spojeniam sa nachádzajú v časti Glasaryj (s. 158 – 165). V závere publikácie editorka uvádza (na s. 166 – 173) aj Predmetný ukazovateľ k textu Zemského práva a Lénneho práva.

V časti knihy označenej Zemské právo (Zemskaje prava, s. 18 – 120) sa nachádza pomerne veľký počet artikulov (v inom poradí ako v slovenskom preklade Magdeburského práva z roku 1473 – ďalej preklad MP). Tieto sú však svojím obsahom pomerne blízke alebo sa v niektorých prípadoch úplne zhodujú s prameňom toho istého pôvodu, z akého vychádza náš spomenutý preklad z roku 1473, no je najpravdepodobnejšie z inej redakcie. Priblížme si ukážkou aspoň niektoré z uvedených artikulov, ktoré sme vybrali na porovnanie s textom príslušného zhodného paragrafu prekladu MP, ktorý vznikol v Žiline roku 1473 na popud žilinského fojta Václava Pangráca.

Jedným z takýchto paragrafov je napr. artikul 46 (o predajných ženách), ktorý je v bieloruskej publikácii na strane 100, zatiaľ čo v preklade nášho kódexu z roku 1473 sa uvádza na začiatku ako § 7 s názvom *Item o czyzych zenach*. Tento názov, ktorý je osobitosťou uvádzania paragrafov nemeckého originálu a slovenského prekladu ako celku, sa v bieloruskom kódexe (v tomto, ani v iných prípadoch) nepoužíva. Spomenutý artikul sa nachádza až v 3. knihe, časť prvá Zemského práva, na s. 100, ktorý v staroslovenskom preklade sa označuje § 7 a je v našej publikácii na s. 11, má v bieloruštine toto znenie:

Артыкул 46

§ 1. Калі хто-небудзь згвалціць прадажную жанчыну альбо сваю наложніцу, то ён можа паплаціцца жыццём, калі ён яе паложыць без яе згоды.

§ 2. Наконт адной раны можна абвінавачваць не больш аднаго чалавека; аднак магчыма некалькіх абвінавачваць у падбухторванні і ў саўзеле.

Ako vidíme, tento artikul má dva paragrafy, z ktorých druhý v staroslovenskom preklade nie je, pravdepodobne preto, že sa týka obvinenia za zranenie.^A

Staroslovenský preklad (ktorý môžeme porovnať s textom v Piirainenovej edícii, 1972, § 65, s. 71), má potom toto znenie:

§ 7 Item o czyzych zenach

Na ^Dczyzych zenach a chudych^D muoz nektery czlowiek vczyniti nasyle, stratie swuoy zywoť, gestli vczyni bez gegie wuole.

Preklad do spisovnej slovenčiny:

§ 7 Item o predajných ženách

Na ^Dpredajných a czudzoložných ženách^D môže niekto urobiť násilie, stratí [však]^B život, ak [tak]^B urobí bez ich súhlasu.

Je evidentný rovnaký zdroj bieloruského a slovenského prekladu (do starej slovenčiny) pokiaľ ide o jednotlivé paragrafy, rozdiel je však časový. V bieloruskom prostredí sa totiž v minulosti používal originál „Saského zrkadla“ v pôvodnom jazyku, teda v starom stredonemeckom jazyku. Pozrime sa bližšie na uvedené skutočnosti aj v iných prípadoch. Pripomíname, že ako v prvom prípade aj v ďalších postupujeme rovnako: najprv uvádzame bieloruský preklad, za ktorým je preklad MP z r. 1473 do starej slovenčiny. Napokon, aby sme text priblížili aj širšej kultúrnej verejnosti, uvádzame pospisovnenú podobu jednotlivých artikulov. Nie vždy jednotlivé artikuly (resp. paragrafy) pri ich porovnaní sa zhodujú svojím obsahom. Jedným z takýchto artikulov je artikul 25 na s. 31, ktorý je rozdelený do piatich paragrafov:

Артыкул 25

§ 1. Святар дзеліць [спадчыну] з братам, аднак манах – не.

§ 2. Калі дзіця да дасягнення юнацкага ўзросту [12 гадоў] ператвараюць у манаха, то яно можа па дасягненні гэтага ўзросту выйсці [з манастыра] і захоўвае леннае і земскае права.

§ 3. Калі ж паступае ў манастыр чалавек, дасягнуўшы юнацкага ўзросту, то ён выракаецца земскага і леннага права, і яго лены ад яго свабодныя, бо ён адрокся ад свайго ваеннага шчыта, таму што маюцца ў тым сведкі сярод манахаў таго манастыра, куды ён паступіў, ці сем чалавек з ліку яго сатаварышаў па саслоўі, якія яго бачылі ў манаскім жыцці, нават калі ён выбыў на працягу аднаго года, як гэта дазволена ў «шэрых манахаў».

§ 4. Але калі ён пайшоў у манастыр без згоды сваёй законнай жонкі і калі яна паводле царкоўнага права верне яго з манаскага жыцця, то ён захоўвае свае правы паводле земскага права, але не свае лены, якія ён аддаў. Бо муж можа адмовіцца ад свайго шчыта без згоды жонкі.

§ 5. Калі дзіця памрэ ці яго аддадуць у манастыр да дасягнення юнацкага ўзросту, то той, хто мае гэтую рухомую маёмасць, павінен адказваць перад тым, каму б гэта маёмасць ні належала пасля смерці дзіцяці, хіба толькі маёмасць была страчана са згоды спадчынніка.

V prípade delenia majetku medzi kňazom a jeho príbuznými stráca kňaz výhody vyplývajúce z lénneho práva. Táto situácia sa odráža v § 68. V preklade MP ide, oproti bieloruskému textu, o kompaktný text, bez členenia na paragrafy, pričom v bieloruskom preklade sa uvádza ako piaty paragraf čast', ktorá je v preklade MP samostatným paragrafom uvedeným pod číslom § 69 s názvom *Czo by dietie od_dali przycz.* V edícii I. T. Piirainena ide o paragrafy 126 a 127 na s. 81 – 82.

§ 68 Knez se dieli z bratrem a nedieli

Knez se dieli ^Da ne_^Ddieli z bratrem, a bylo by dietie w dewiti letech^D, muoz dobre ^Dw/sswych letech wystupiti a obdrzy prawo swietske^D y stoliczne. ^DPakli se od_da, kdyz przygde k gehu rokom^D, <pryssel gest> on se gest wyswobodil od prawa swietskeho^D y zemske[h]o, a ^Dprawo swietske gsu od niego swobodny, kdyz on pa[na] swe[h]o v_la^D ^Ea_nebo opustil^E. A gestli by pak potrebowal ^Dtoho kusu duowod a_neb swiedomie na/tem mniesse^D, ko[m]v ten mladenecz dan byl, a_nebo ^Dgeho <po> pozywal w tom zakonie a zwlascze w gehu letich^D, yacz gest ^Dmnisskeprawo^D. A gestli by se pak ten mladenecz oddal w zakon bez swey manzelky wuole, a zase by gi sobie pytal wedle p[ra]wa z toho zakona, tedy wedle p[ra]wa zemske[h]o obdrzy, ale wedle p[ra]wa ^Dswietske[h]o nicz; komuz se gest protiwil, nebo ktocz pa[na] swe[h]o lage, zena ge[m]v k/to[m]v neprzywolila^D.

Preklad do spisovnej slovenčiny:

§ 68 Kňaz sa delí s bratom, ale aj nedelí

Kňaz sa delí ^Ds bratom, no s mníchom sa nedelí^D. Ak chce vstúpiť ^Dnedospelé dieťa do rehole^D, môže pokojne ^Dv nedospelosti odísť^D a obdrží lénne i krajinské právo stoličné^B. ^FAk dospeje^F, ono sa oslobodí z lénneho^D práva a krajinského; ^Dvzdá sa léna^D, ak ^Dopustí svoj spoločenský stav^D [rang]^B. Ak ale ^Fpotrebuje na ten právny úkon zdôvodnenie alebo svedectvo toho mnícha^F, ktorému ten [mládenec]^B bol daný, alebo ktorý ho ^Dpožíval k službe Pánovi, a zvlášť v jeho rokoch]^D, ^Falebo siedmich jeho spoločníkov, ktorí ho samého dospelého videli v živote rok putovať^F, ako to vyžaduje ^Dprávo šedých mníchov^D. Ak by sa ten [mládenec]^B tak rozhodol ^B[vstúpiť do služby Pánovi]^B bez vôle svojej manželky, a ^Dpožiadal by o návrat z kláštora^D, jeho krajinské právo mu zostane, ale ^Dlénne nie, ktorého sa zriekol, ak sa vedome bez manželkinho súhlasu vzdal svojho spoločenského stavu^D.

§ 69 Czo by dietie od_dali przycz

Umrze-li gedno dietie a_neb bude oddano ^Dw/sswych roczych^D przycz pro który_kolwiek nedostatek, ^Dten, ktocz by to dietie oddal^D, ten ma gehu zase wstawiti tomv, na kohoz ^Dzbozy zemrze, nebo ony mohu gescze to po gehu smrti w pozytky swe obratiti^D.

Preklad do spisovnej slovenčiny:

§ 69 O hnutel'nom majetku

Ak umrie dieťa alebo bude dané ^Dpočas dospievania^D pre nejaký nedostatok [od rodiny]^B preč, ^Dkto má jeho hnutel'ný majetok v držbe^D, má ho odovzdať tomu, na koho majetku zomrie, ^Dto sa vykonáva [akoby]^B s jeho súhlasom^D.

V minulosti sa myslelo aj na zabezpečenie detí, ktoré sa narodili tehotnej žene po smrti jej muža. Patrilo im dedičstvo po otcovi. Svoje tehotenstvo musela dokázať tým, že bola tehotná v čase do pohrebu alebo do tridsiateho dňa po pohrebe. O narodení živého dieťaťa svedčili štyria muži, ktorí počuli hlas novorodenca a dve ženy, ktoré boli pri pôrode. V prípade smrti dedičstvo prechádza na matku.

Artykul 33 (s. 33 – 34)

Цяпер слухайце адносна жонкі, цяжарнай пасля смерці свайго мужа, і калі яна даказала, што была цяжарная да дня пахавання альбо да 30-га дня пасля пахавання.

Калі дзіцё народзіцца жывым і калі жонка можа прывесці чатырох сведкаў – мужчын, якія чулі голас нованароджанага, і дзвюх жанчын, якія ёй дапамагалі пры родах, то дзіцё атрымлівае спадчыну бацькі. Калі дзіцё потым памре, талы спадчына пераходзіць да маці, калі яна роўная яму па нараджэнні, і ліквідуюцца ўсякія правы чакання на лен бацькі^C, бо дзіця жыло пасля смерці бацькі. Лен становіцца [пасля смерці дзіцяці] для гаспадара вакантным, калі дзіцё было паказана настолькі большым, што яно магло быць жыццяздольным. Калі дзіцё было адкрыта [публічна] прынесена ў царкву, то той, хто гэта бачыў і адчуваў, павінен быць сведкам, што дзіцё было жывым.

Staroslovenský preklad:

§75 O tych dietech, ktere se na _rodie po smrti geni otce

Giz rozumieyte o gedney zenie, kteraz dietie nese po smrti swe[h]o muze a vdiele ge[m]v po ^Dpohrzebie trydsatek^D, a gestli se to dietie narodi zywe, a ma _li ta zena k/to[m]v ^Dswiedomie cztyr muzy^D, kterzyz przy/tom byli, a dwie zenie, ktere gi pomohli k porodu, tedy to dietie obdrzy ^Derb odnie^D (! otný = otcovský^D). A gestli-li pak potom to dietie vmrzelo, tedy erbuge [dedí]^B na/materz, gestli ona byla ^Drowna w gehu przyrozenie, a zrusy wsseczko z _gednani^D. A po otci, kdyz by ditie // ostalo zywe po gehu smrti <a krstny otec slyssal by, gestli to>, tedy by porucniczy pana ^Dprazni byli^D, kdyz to ditie bude ^Dvkazano, a bude to ditie <widieti> widino^D od ludi tak welike, ze by ^Dgedne tielo mielo^D. A pakli by bylo ^Dkostelu nessenno zgewnie^D, a ktouz widi nebo slyssy, ten muoze za sweho zywota swiedssiti. <do>.

Preklad do spisovnej slovenčiny:

§ 75 O deťoch, ktoré sa narodía po otcovej smrti

Teraz čujte o žene, ktorá je tehotná po smrti svojho manžela a postará sa o ^Dzádušnú omšu a kar^D, a ak sa to dieťa narodí živé a tá žena má o tom ^Dštyroch sved-

kov^D, ktorí boli pri tom [pôrode]^B, a dve ženy, ktoré jej pri rodení pomohli, vtedy to dieťa dostane ^Dotcovo dedičstvo^D. Ak by dieťa potom zomrelo, vtedy dedí matka, ak je mu [mužovi]^B ^Drovná rodom, a rušia sa všetky iné právne nároky^D. A po otcovi [dedí]^B, keď by ostalo živé, <a krstný otec by počul krik>, vtedy poručníci [lénneho]^B ^Dpána nekonajú^D, keď to dieťa sa ukáže ľudu tak veľké, že by ^Dmalo celé telo^D [bolo životaschopné]^B, a ak by bolo ^Dverejne prinesené do kostola^D [na krst]^B, takže ten, čo vidí a počuje, môže počas života svedčiť.

Kódex rieši aj zodpovednosť syna za otca, v prípade jeho previnenia. V opačnom prípade Tejto otázke je venovaný artikul 17 na s. 59, ktorý má dva paragrafy. Preklad MP § 207 s. 74) nie je členený (porov. aj Piirainen, 1972, s. 265):

Artykul 17 (s. 59)

§ 1. Сын не адказвае за бацьку пасля яго смерці за тое злачынства, якое бацька здзейсніў.

§ 2. Бацька можа адзін раз вызваліць сына, калі той абвінавачваецца ў злаа чынстве, і калі ён ад яго не аддзяліўся, шляхам прысягання на рэліквіі, што сын не вінаваты ў адным і тым жа злачынстве, то бацька нічога не можа зняць з сына, пакуль ён сам не апраўдаецца.

Staroslovenský preklad:

§ 207 O tom synu, kteryz negma odpowied dati za otcze

Syn negma za otcze odpowied dati, kdyz vmrze, czoz g[es]t nesprawedliwego czynil. Otecz muoz syna ^Dtrzykrat (!) od sebe odlucziti^D, gestli <obl> obzalowan bude bezprawie, gestli negest ^Doddieleny^D, takže ^Dsie ma boziti na swatosti^D, ze syn teg winy a_ nebo toho skutku neg[es]t winen. A to otczu neskodi na gehu prawie. A pakliz bude otecz y syn obzalowan ^Do ktery skutek^D, tehdy on toho nemuoz wyniknuti^D, lecz/by sie prwe byl od niego oddielil^D.

Preklad do spisovnej slovenčiny:

§ 207 O synovi, ktorý nie je zodpovedný za otcovo konanie

Syn nemá byť zodpovedný za otca, keď zomrie, ak robil niečo nespravodlivé. Otec môže syna ^Dhneď z obvinenia oslobodiť^D, ak bude obžalovaný [z]^B bezprávia, ak nie je ^Dosamostatnený^D, takže ^Dmá prisahať na relikvie^D, že syn je nevinný. Otcovi to neškodí na jeho práve. Ak budú otec aj syn obžalovaní ^Dv tom istom čine^D, vtedy on [otec]^B nemôže to [obvinenie sám]^B z neho sňať^D, ak by sa prv od neho neosamostatnil^D.

O výrazne odlišnom a rovnoprávnom postavení slovenského etnika v stredovekej Žiline nás informuje paragraf s dosť všeobecným označením Opět o ranách (§ 32 *Opiet o ranach*). Tento, na rozdiel od bieloruskej verzie „Saského zrkadla“, v ktorom je konštatácia o používaní (rodného) jazyka pri svojej obhajobe všeobecnejšie formulovaná (porov. § 1. a 2.), kým v stredovekej Žiline sa vychádza z používania jazyka, ktorá nastala po udelení výsad pre žilinských mešťanov (známych aj

ako Privilegium pro Slavis⁶⁾. Presadenie sa slovenského obyvateľstva v správe mesta bolo zjavné a vďaka uvedeným výsadám našlo svoj výraz nielen v tom, že vznikol preklad Magdeburského práva (1473), ale že tejto skutočnosti je venovaný aj paragraf, v ktorom sa zakotvuje právo používať slovenský jazyk, ak dotýčný nevie, nerozumie po nemecky (porov. Piirainen, 1972, s. 75, § 90).

V súvislosti s uvedeným ide v tomto prípade o artikul, v ktorom sú dva paragrafy koncipované odlišne a širšie, no s jasným zameraním sa na obvineného, ktorý sa môže brániť, aj v prípade § 32 prekladu MP (Kuchar, 1993, s. 18), pred súdom v svojej rodnej reči. O tejto skutočnosti sa hovorí celkom jasne v obidvoch prekladoch, resp. aj origináloch, z ktorých tieto kódexy čerpajú.

Pozrime sa v súvislosti s uvedeným na znenie artikulu 71, ako je formulovaný:

Артыкул 71

§ 1. Кожны, каго абвінавачваюць, можа адмовіцца ад адказу, калі яго не будуць абвінавачваць на яго роднай мове і калі ён не ведае нямецкай мовы і ў гэтым прысягне. Калі яго абвінавачваюць на яго роднай мове, то ён павінен адказваць асабіста альбо праз свайго прадстаўніка так, як разумеюць скажнік і суддзя.

§ 2. Калі ж ён прынёс скаргу па-нямецку, ці адказваў, ці прапаноўваў рашэнне на судзе і гэта можа быць даказана, то ён павінен адказваць па-нямецку, акрамя імперскага суда, бо там можа кожны [судзіцца] паводле права свайго нараджэння [паходжання].

Staroslovenský preklad:

§ 32 Opiet o ranach

Gjz slysst, kdyby se dwa ranila, mezy sebu a ti by oba przyssla od slowenskeho przyrozeni, a_wssak ^pby neumiela ne_slowensky^p, tedy ten prwni ma przygiti, a zalowati slowensky, a druhemv netřeba odpowidati przed prawem, acz chce, lecz by geho powinil s/tym yazykem, kteryz gest przyrozeny.

Preklad do spisovnej slovenčiny:

§ 32 Opät' o ranách

Už čujte; keby sa dvaja ranili navzájom, a obaja sú slovenského pôvodu, avšak ^Dpredsa nie sú Slovinci^D (!?), teda ten prvý má prísť a žalovať po slovensky, druhý však nemusí odpovedať pred právom, ak chce, ak by ho obvinil v tom jazyku, ktorý mu je prirodzený.

Niektoré artikuly, resp. ich paragrafy sú zaujímavé aj tým, že boli akceptovateľné svojou právnou normou aj v nedávnej minulosti. V súvislosti s uvedeným, urobme si ešte malý exkurz. V Nemecku, napr. v Sasku, sa začlenili viaceré paragrafy do systematiky pri rozpracovaní základných zákonov z roku 1863. Aj v roku 1932 sa nemecký imperiálny súd odvolal na autoritu tejto právnej pamiatky a ju citoval. Jej ustanovenia boli prijateľné, akceptovateľné, teda, ako vidíme, univerzálne. Univerzálnosť sa prejavila aj v prípade artikulu 35, ktorý je publikovaný v edícii O. Kele-

rová na s. 34. Ako editorka uvádza, v roku 1988 v istom právnom spore sa postupovalo práve podľa jeho ustanovenia. Súdny proces viedla spolková republika Šlezvicko-Holštajnsko proti robotníkovi, ktorý pri práci objavil v zemi 350 zlatých toliarov a 20 000 strieborných. Súd sa odvolal na 1. ustanovenie článku I. knihy Zemského práva „Saského zrkadla.“ Súd sa na základe uvedeného vyriešil spor v prospech štátu. Niektoré články „Zrkadla“, ako uvádza editorka (tamže, s. 13), našli svoje uplatnenie aj v tzv. „Zákone pre vzájomné vzťahy medzi susedmi“ spolkové republiky Sasko-Anhaltsko platného od 13. novembra 1997. Uvedený paragraf má v „Zrkadle“ (s. 34) preloženom do bieloruštiny toto znenie:

Артыкул 35

§ 1. Любы скарб, які знаходзіцца ў зямлі глыбей, чым узворвае плуг, належыць каралеўскай уладзе.

Nasledujúci paragraf (§ 2.) s textom: – Срэбра ніхто не можа здабываць у маёнтку іншага без згоды таго, каму належыць мясцовасць. Калі ён і дае дазвол, то нагляд застаецца за ім. – v staroslovenskom preklade nasleduje bezprostredne za § 350 na s. 113.

Tento paragraf v preklade MP označený ako § 350 (na s. 113 našej edície) sa zhoduje s predchádzajúcim ustanovením publikovaným O. Keller (2005, s. 13 a 34). Publikujeme ho popri staroslovenskom znení aj pospisovnenej podobe, že bude iste aj pre slovenských právnikov a čitateľov v istom zmysle zaujímavým osviežením aj v pospisovnenej podobe.

Staroslovenský preklad:

§ 350 O pokladu

Wsseli_yaky poklad, kteryz pod/zemi zakopan gest nieze, nez pluh sahne ^Eneb ryti muoz^E, to przyslussy <k> kralowey moczy. Strzybro nemuze zadny lamati na ginssyho czlowieka zbozy, lecz by on ge[m]v przywolil a take miesto, ginak osud bude na/niem.

Preklad do spisovnej slovenčiny:

§ 350 O poklade

Hocaký poklad, ktorý je zakopaný v zemi hlbšie než zasiahne pluh^E alebo možno ryt^E, ten prislúcha kráľovi [štátu]^B.

Nasleduje však aj ďalšie ustanovenie, ktoré je súčasťou tohto paragrafu v spisovnom znení, kým bieloruský kódex ho uvádza ako:

§ 2. Striebro nemôže nikto dobývať na iného človeka majetku, bez súhlasu toho, komu patrí to miesto. Ak on dovoľí ťažiť, dozor zostáva na ňom.

V skratke čitateľa tejto vzácnej publikácie upozorňujeme na jej jazykovú stránku. Bieloruský preklad „Saského zrkadla“ v niektorých prípadoch zachováva starú terminológiu. V tomto pamätníku je však prispôbená grafike bieloruského jazyka.

Stará právna terminológia prevzatá z nemčiny sa týka viacerých okruhov: samosprávy a organizácie mesta a súdov, právnych a procesných úkonov a iných postupov a ich termínov. V okruhu samosprávnej organizácie mesta a jeho súdnej a správnej moci ide napr. o tieto termíny: *fojt* (stnem. *voigt*; *fojt*, *richtár*), *okrug achovy*, *sudavoj okrug*, *šafen* (stnem. *schöffen*; *prísazný*), *šafenskaje kreslo* (*úrad prísazného*), *šafenskaje saslovje*, *šultgejs* (stnem. *schultheiss*; *šoltýs*), *šultgejstvo* a pod. V rámci majetkovo-právnych vzťahov sa vyskytujú napr. termíny *birgeld* (stnem. *birgeld*; *činžovník*, ktorý získava pôdu ako dedičstvo a môže ju predávať), *čynš*, *čynšavik*, *len*, *lennaje pravo*, *vjargeld* (stnem. *wergelt*; *výkupné ako náhrada za trest smrti*)... Najväčší počet prevzatých termínov a terminologických spojení je z okruhu procesného práva: *ardalija vadaj*, *davgavy arešt*, *god i dzen*, *gvalt*, *zgvaltovanne* (*znásilnenie*), *karalevszkaja apala*, *klič na dapamogu* alebo *prosba ab ratunku* (*prosba o pomoc pri všeobecnom ohrození alebo iných skrívodlivostiach proti bezpečnosti občanov*), *pevny čas*, *očyščalnaja prysjaga*, *rovny suddzja*, *varty daveru ľudzy* (*dobrí ľudia*), *peňa* (lat. *poena*; stnem. *bute*, *Busse*; *trest*, *štraf* ako *odškodné za urážku*, *telesné poškodenie* a pod.), *štraf*, *štrafat*, *tryccaty dzen* (stnem. *dreissigste*; *spomienka na mŕtveho*, ktorá sa konala na 30. deň po jeho smrti), *prysjaga na relikvijach* (*prisaha na ostatkoch svätých*; novšie *prisaha na Biblii*) atď. Pomerne veľký je výskyt kalkov, napr. *čargovy sud* (*právnym poriadkom stanovený, dohodnutý, určený termín súdu*), *čas suda* (*termín súdneho sporu*), *mostovaja pošlina* (*mýtny poplatok*), *ranišni dar* (stnem. *morgengabe*; *veno*), *skura i valasy* (stnem. *haut und haar*; *telesný trest škrabania kože a strihania vlasov za malé porušenie zákona*; *výkupné, ktorým si odsúdený vykupuje život alebo telesný trest*), *smjarotnaja kara* (*smrteľný trest*), *sudavoj okrug* (stnem. *wicbilde*; *okruh súdnej právomoci*), *tryccacidzjonny čas smutku* (stnem. *dreissigste*; 1. *tridsaťdňová lehota smútku po smrti zomrelého*; 2. *zádušná omša, slávnosť po tridsaťdňovom smútku, kar*), *vyšejšy sud*, *žanočy bok* (*ženina strana príbuzných*), *svojak z žanočaga boku* (*príbuzný v ženskej línii*), *žanočaja doľa* (stnem. *gerade*; *manželkin podiel*; *gerade*) atď. Takáto tendencia sa prejavuje aj v právnych frazematických termínoch, napr. *naložyc na sjabe ruky* (*наложыць на сябе рыкі* [*spáchať samovraždu* – s. 65] alebo *jon sam nosic kľuč* [*od rečav*] – (*ён сам носіць ключ* [*ad pęcaŷ*] [*sám sa usvedčí* – s. 66]). Je však prirodzené, že bieloruština, ako aj ostatné slovanské jazyky, mala svoju vlastnú právnu terminológiu (*davžnik* – *dlžník*), *dzeci sjascjor*, *stryječnja plamenniky* (*deti sestier* – *netere*), *macjarynska-žanočaja doľa* (stnem. *gerade*; *podiel na majetku v ženskej (matkinej) línii*), *miravaja* (*prymirenje*; *merná, merné; pohostenie vrchnosti pri zmiernení dvoch súdiacich sa strán*), *paručycel*, *pradstavnik* (*zástupca, rečník, arbiter*), *reč* (*vec*), (*ne*)*ruchoma(ja) majomasc* (*(ne)hnutel'ný majetok*), *skarga* (*žaloba*), *skaržnik* (*žalobca*), *spadčyna* (*spadok, dedičstvo*), *spadčynniki* (*dedič*), *starosta* (*richtár*), *svajak* (*príbuzný*), *svajackosc*, *svedak*, *vina*, *zalog* atď., ktorá sa svo-

jimi právnymi termínmi zhoduje v mnohom s vývinom slovenskej právnej terminológie použitej v preklade Magdeburského práva z roku 1473.

Preklad významnej stredovekej nemeckej právnej pamiatky z 13. storočia do spisovného bieloruského jazyka (sprostredkovaný pomocou ruského prekladu L. I. Dembu) je cenným prínosom k poznávaniu právnych predpisov prenikajúcich v stredoveku do strednej a východnej Európy. Okrem iného prináša množstvo poznatkov o prieniku a ďalšom začleňovaní a formovaní sa sasko-magdeburského práva do právnych pomerov Poľska, Litvy, Ukrajiny a Maďarska. Viaceré mestá Čiech (Praha) a Moravy (Olomouc) mali výsady Magdeburského práva. Najstaršia zmienka o nemeckom práve na Slovensku je v Zipsaer Vilkür z roku 1370. Prínos publikácie O. Kelerovej „Саксонскае люстра“ je predovšetkým v tom, že približuje dnešnému človekovi mnohé právne inštitúty a právne normy, z ktorých mnohé v istej úprave fungovali donedávna, resp. ktoré možno použiť (ako sme naznačili vyššie) v právnickej praxi aj dnes. Hoci ide o text pomerne náročný, bude určite obohatením právnickej literatúry v okruhu vývinu právnych termínov a dobrým príspevkom k štúdiu práva v slovanskom svete ovplyvnenom nemeckým (západným) právom.

Značky a skratky

- A Text tohto paragrafu sa nevyskytuje ani v nemeckom origináli. V preklade MP sa uvádza samostatne ako paragraf 217 (podľa originálu má aj názov: porov. Piirainen, 1972, s. 113 – 114, § 275.
 - B Naznačuje, že v texte slovo chýba. Túto prax [hranatých zátvoriek] používa aj Kelerovej vydanie. Neuvádzame však konfrontačné poznámky k Chaloupeckého vydaniu Žilinskej knihy(1934), aby náš text bol hladší.
 - C V edícii Kelerovej sú tu poznámky 50.
 - D V staroslovenskom texte ide o zlý preklad. Na niektoré prípady upozornil už F. Ryšánek v Chaloupeckého edícii Kniha žilinská (1934), v práci Slovník k Žilinské knize (1954, s.14 – 26) a E. Paulíny (1983, s. 85).
 - E Upozorňuje, že istá časť textu v žilinskom preklade oproti nemeckému originálu je navyše.
 - F Upozorňuje na nepreloženú časť textu.
 - G Týmto termínom nazval výsady žilinských Slovákov V. Chaloupecký, čo R. Marsina (2001, s. 1) odmietol a pokladá ho za nevhodný, „...pretože výsada sa neudeľovala (akýmsi) Slovanom všeobecne, ale – ako je to v listine výslovne uvedené – pre našich slovenských mešťanov a hostí v Žiline“...
- ◊ Používame v prípade prečiarknutých slov alebo slov nadbytočných.
stnem. – staronemecký,

Literatúra a pramene

- CHALOUPECKÝ, Václav: Kniha žilinská. Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1934. 239 s.
- KELER, B., Olga (Vuolha): Saksonskae Lustra. Pomnik pravavoj dumki Hermanii XIII st. Minsk: Medysont 2005. 173 s.

- KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (magdeburské právo). Bratislava: Veda 1993. 136 s. + 10 strán obr. príloha.
- KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov). Bratislava: Veda 2001. 104 s.
- MARSINA, Richard: Žilina vo víre dejín. In: Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov. Žilina 7. mája 2001. Zost. R. Marsina, P. Štanský. Žilina: Knižné centrum 2002, s. 7 – 13.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani: Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Einleitung, Edition und Glossar von Ilpo Tapani Piirainen. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1972. 226 s. + 2 s. obr. príloha.
- RYŠÁNEK, František: Slovník k Žilinské knize. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954. 799 s.

Vedecký seminár venovaný životnému jubileu docenta PhDr. Jána Bosáka, CSc.

Jedným zo životných jubileí, ktoré si v tomto roku pripomenula lingvistická obec, je jubileum významného slovenského jazykovedca, sociolingvistu, docenta PhDr. Jána Bosáka, CSc. Vedecký seminár, usporiadaný pri príležitosti jeho okrúhlych narodenín, sa uskutočnil 15. októbra 2009 v príjemnom prostredí Účelového zariadenia Ministerstva kultúry SR na Bielej ulici 3 v Bratislave.

Podujatie oficiálne otvoril riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Slavomír Ondrejovič. V príhovore predstavil prítomným bohatú vedeckú, pedagogickú, redaktorskú, editorskú a organizačnú činnosť Jána Bosáka. V rámci stručného náčrtu jednotlivých etáp jeho bádateľskej činnosti vyzdvihol jubilantov záujem o otázky sociolingvistiky, skúmanie spisovnej slovenčiny v sociálno-komunikačnom aspekte, poukázal na jubilantovo autorstvo pojmov *bežný hovorený jazyk* a *hovorovosť*. Od 90. rokov minulého storočia je J. Bosák považovaný za systematického kontinuátora sociolingvistického výskumu u nás. Zaslúžil sa o stratifikáciu slovenčiny, prehodnocovanie normy a kodifikácie a svojou vedeckou prácou vnášal do slovenskej jazykovedy nové, dynamizujúce a kritické pohľady.

Prvý blok príspevkov dopoludňajšieho rokovania bol venovaný slovenčine v kontakte s inými jazykmi. S. Ondrejovič v príspevku *K niektorým jazykovým výzvám a petíciám* zameral pozornosť na dva články publikované v periodickej tlači, v ktorých sa vyjadruje obava o slovenský jazyk a apeluje sa na jeho ochranu a kultivovanie. Autor súhlasil s konštatovaním, že anglicizmy sú v slovenčine problém, ale zároveň ukázal, že nie všetky anglicizmy je možné zo slovenčiny odstrániť. Namiesto výrazov spomínaných v prvom článku a používaných v slovenčine už niekoľko rokov (napr. *handout*), upozornil S. Ondrejovič na také anglicizmy, ktoré sú nám nanútené cez názvy komplexov, ako napr. *River Park*, *Crown Plaza*, na ktoré, žiaľ, jazykový zákon nemá dosah, pretože ide o značkové slová. V reakcii na druhý článok, na výzvu k ustanovizniám, inštitúciám a politikom, v ktorej sa vyjadruje obava o čistotu jazyka, S. Ondrejovič zdôraznil, že v súčasnosti je dôležité, aby z médií, ktoré vo veľkej miere vplývajú na používateľov slovenčiny, znela kultivovaná slovenčina. Aspoň tam, kde to žánre vyžadujú.

Vzťah internacionálnych a domácich slov v premenách času bol predmetom záujmu Kláry Buzássyovej. Autorka porovnávala vzťah niektorých jazykov k slovám nedomáceho pôvodu a konštatovala, že kým slová prevzaté v minulosti sú v preberajúcich jazykoch akceptované, k jazykovým prvkom preberaným v 20. sto-

ročí majú viaceré cieľové jazyky odmietavý postoj. Cudzie lexikálne jednotky podliehajú v týchto jazykoch výslovnostnej, morfolologickej, pravopisnej a ďalšej adaptácii, no zároveň prispievajú k štylistickej diferenciacii v odborných sférach, v synonymických radoch a pod. Pretože autorka je jednou z autoriek *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, neobišla jeden z problémov, s ktorým sa autori slovníka stretávajú. Ide o problém adjektívno-substantívnych prípon *-árny, -álny*, ktoré sú „menej slovenské“ než prípony *-ný, -ový*. Miroslav Dudok sa venoval slovenskému jazyku mimo našej krajiny. V príspevku *O diasporálnej slovenčine* ozrejmil diverzifikovateľnosť pojmu diaspora. Vychádzal z tradičných enkláv na historickej Dolnej zemi, pričom nezabudol podotknúť, že v 20. storočí a v súčasnosti pozorujeme tendenciu k diasporálnosti týchto enkláv. V enklávnom type slovenčiny sledujeme asymetrický enklávny vývin – lexika je vždy najviac zasiahnutá domácim jazykom a najviac odoláva zvuková rovina. Autor poukázal na fakt, že v enklávnom type slovenčiny najprv ako prevzaté sú výpožičky z podstatných mien. Prevzaté substantíva v tomto type slovenčiny sa adaptujú najmä pravopisne, potom hláskoslovne a zriedka aj gramaticky. Za nimi nasledujú slovesá, pri ktorých je dominantným adaptačným procesom hybridizácia, napr. koreň výrazu je zo slovnej zásoby slovenčiny, ale prípona je domáca (napr. *kritikovati*).

V diskusii rezonovalo najmä preberanie cudzích slov, konkrétne anglicizmov a otázka používania slovenčiny. Diskutéri zhodne konštatovali, že v slovenčine badať nadužívanie týchto výrazov, ale ak jazyk nemá k nim komunikačne adekvátne domáce ekvivalenty, netreba sa cudzím slovám brániť.

Druhý blok dopoludňajšieho rokovania otvorila Jana Klincková príspevkom *Komunikačné dimenzie výpovedných štruktúr*. Jazykovo-komunikačným prístupom sa pokúsila o interpretáciu textov vybraných piesní Milana Lasicu z albumu *Lipa spieva Lasicu*. Z jazykových prostriedkov si vybrala tie, ktoré sú podľa nej v piesňach najčastejšie. Pri interpretácii textov piesní si všímala konverzačné implikatury a explikatury, asociačné automatizmy, interaktívne paronymy a priame a nepriame vyjadrovanie. Z hľadiska jazykovo-komunikačného pohľadu je podľa autorky používanie jazykových prostriedkov funkčné a premyslené a autorovo kódovanie myšlienky súvisí s jeho zámerom. *O registrovej motivácii lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt)* hovoril Martin Ološtiak. Autor chápe komunikačný register ako súbor jazykových (lexikálnych) prostriedkov preferenčne používaných v istých viac alebo menej typizovaných komunikačných situáciách. V rámci daného registra možno vyčleniť rozličné typy lexikálnych jednotiek (spisovné a nespisovné slová, odborné termíny, slangizmy, profesionalizmy a i.). V závere autor poukázal aj na dôležitú úlohu sociolingvistiky, ktorá môže poskytnúť poznatky napríklad pri skúmaní hierarchizácie registrov.

Internet je v súčasnosti jedným z najrozšírenejších spôsobov komunikácie. O virtuálnej slovenčine a ako o osobitnej existenčnej forme jazyka hovorila Jana Wacharczyková v príspevku *Mapa slovenského virtuálneho diskurzu*. Mapa tohto diskurzu podľa nej vymedzuje slovenský jazykový priestor (lingvotopos) v prostredí globálneho multilingválneho diskurzu a zároveň prináša prvú stratifikáciu tohto priestoru podľa používateľa internetu. Autorka na základe mapy zakreslenej do podoby MHD mesta Bratislava v časti Petržalka predstavila osem liniek, ktoré korešpondujú s typmi záujmov používateľov internetu (akademická pôda, blogerská linka, diskusie a chaty, TV linka...) a predstavila miesta najkoncentrovanejšieho slovenského diskurzu v teritóriu chatov, diskusných skupín, komunitných portálov a v sociálnych sieťach vôbec.

V priebehu diskusie odznelo viacero príspevkov venovaných téme komunikačných registrov, napr. Jaromír Krško zdôraznil, že register predstavuje výrazný posun dopredu v chápaní komunikácie, slovnej zásoby a určite si nájde svoje miesto aj v onomastike. Na skúmanie komunikácie prostredníctvom registrov poukázal aj J. Bosák.

Popoludňajšie rokovanie otvoril Juraj Vaňko príspevkom *K dynamike v pádovom a predložkovom systéme súčasnej slovenčiny*. Pri skúmaní sémantickej a funkčnej stránky pádov a predložiek v slovenčine čerpal z vlastnej excerpcie z beletrie, administratívno-právnej literatúry a zo Slovenského národného korpusu. Autor si všimol konkurenciu niektorých pádov, napr. nominatívu konkuruje inštrumentál: *kaktus je rastlinou* namiesto *kaktus je rastlina*. V takomto spôsobe vyjadrovania autor vidí tendenciu k intelektualizácii prejavu. V rámci predložiek sa sústredil aj na prelínanie predložky príčiny (*pre*) a účelu (*kvôli*).

V priebehu prác na *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (ďalej SSSJ) sa jeho autorom vynára množstvo otázok, ako postupovať pri spracovaní heslových jednotiek. Mária Šimková si kládla otázku, či a aké kvalifikátory priradovať vo výkladovom slovníku časticiam a citoslovciam. Majú sa ako kvalifikátory použiť hovorovosť a expresívnosť, alebo žiadne kvalifikátory? Na bohatom dokladovom materiáli ukázala, aké kvalifikátory sa priradili týmto „malým slovným druhom“ v prvom zväzku SSSJ (2006). Zároveň zdôraznila, že častice a citoslovčia sú nielen hovorové a expresívne vyjadrovacie prostriedky, ale zodpovedajú aj kvalifikátorom ako napr. hrub., kniž., subšt., šport. a i. Zdôraznila, že pri uvádzaní kvalifikátorov nemožno zabúdať na širokú škálu funkčných kvalifikátorov, rôznu škálu príznakov, externé vplyvy (hlavné slovné druhy), ale ani na subjektívne vnímanie expresívnosti, hrubosti atď.

Z prác na prvom zväzku SSSJ vychádzala aj Nicol Janočková v príspevku „*Veľké“ slovesné heslá vo výkladovom slovníku*. Autorka sa venovala postupu spracovania dvoch veľkých heslových statí z významovej a gramatickej stránky v tomto slovníku – slovesám *ísť* a *chodiť*.

Popoludňajšie rokovanie uzavrel príspevok Miry Nábělkovej *Ku gramatickým informáciám v prekladových slovensko-českých a česko-slovenských slovníkoch*, ktorý pre jej neprítomnosť odprezentovala Mária Šimková. Na príkladoch adjektív a slovíes sa autorka zamýšľala nad tým, ako by mali byť spracované heslové jednotky v takomto type slovníka. Kládla si otázku, aká by mala byť šírka zachytávania gramatických údajov v heslovej stati v českej časti slovníka, otázku uvádzania gramatických tvarov pri adjektívach – napr. nominatívu pl. maskulín. V súvislosti so slovesami ide o skupinu otázok, v ktorej sa riešia napr. krátke tvary trpných prídavných, tvary prechodníka, plurál rozkazu. Ďalšou skupinkou problémov sú diferencie medzi slovenčinou a češtinou, ide napr. o rodovo odlišné substantíva, o otázku vokatívu a i. M. Nábělková okrem iného vyzdvihla aj premyslenú koncepciu SSSJ, ktorá môže byť inšpiratívna aj pre českých lexikografov.

V diskusii sa pozornosť venovala najmä pádom a predložkám reagujúc tak na príspevok J. Vaňka. Matej Považaj konštatoval, že prekladové slovníky obmedzujú repertoár predložky *pre*, čo je spôsobené najmä vplyvom angličtiny a nemčiny. V prípadoch *odolnosť voči niečomu* odporúčal diskutujúci nahradiť primárnu predložku *voči* sekundárnou *proti*, napr. namiesto *odolnosť voči mrazu* preferuje *odolnosť proti mrazu*. Adriana Ferenčíková poukázala napr. na zanikanie záporového genitívu na širokom slovanskom území.

Vedecký seminár bol príležitosťou, na ktorej si referujúci a prítomní hostia z viacerých vedeckých a pedagogických pracovísk uctili životné jubileum svojho kolegu a priateľa, Jána Bosáka. Aj touto cestou mu chceme popriať veľa zdravia, šťastia a tvorivého ducha, veď v jednotlivých príspevkoch i v diskusiách odzneli viaceré podnetné a inšpiratívne myšlienky, ktoré možno rozvíjať aj v rámci sociolingvistiky. Príspevky referujúcich i neprezentované príspevky budú publikované v Jazykovednom časopise.

Úprimné poďakovanie za organizačnú prípravu vedeckého podujatia patrí Gabriele Múcskovej, Bronislave Chocholovej a ďalším spoluorganizátorom z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a zo Slovenskej jazykovednej spoločnosti, ktorej bol J. Bosák predsedom v posledných dvoch obdobiach, a Ministerstvu kultúry SR za poskytnutie priestorov.

Martina Kopecká

Vedecký seminár venovaný životnému jubileu PhDr. Milana Majtána, DrSc.

Onomastika, dejiny slovenského jazyka a dialektológia – to sú tri oblasti, ktoré sa v slovenskom, slovanskom i neslovanskom jazykovednom kontexte spájajú s menom PhDr. Milana Majtána, DrSc. Pri príležitosti jeho životného jubilea sa stretli slovenskí jazykovedci 14. októbra 2009 v bratislavskom Účelovom zariadení Ministerstva kultúry SR na vedeckom seminári, aby prezentovali výsledky aktuálnych výskumov a perspektívy ďalšieho vedeckovýskumného úsilia osobitne v tých oblastiach, ktoré sú tematicky blízke jubilantovmu doterajšiemu vedeckému dielu.

Vedeckú a organizátorskú činnosť jubilanta počas jeho doterajšieho 50-ročného pôsobenia v službách jazykovedy zhodnotil riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Slavomír Ondrejovič. Práve Jazykovedný ústav sa M. Majtánovi stal pevnou baštou nielen pri príprave a neskoršom vydaní dlhoočakávaného 7-zväzkového Historického slovníka slovenského jazyka (1991 – 2008), ale aj pri organizovaní systematického onomastického výskumu, lexikografického a kartografického spracovania toponymického materiálu. Pri príležitosti ukončenia prác na poslednom 7. zväzku autor-ský kolektív Historického slovníka slovenského jazyka získal v r. 2009 Cenu Slovenskej akadémie vied za vedeckovýskumnú prácu. Spomeňme aj dlhoročnú jubilantovu činnosť na príprave a štandardizácii toponým v názvoslovných zoznamoch v rezorte geodézie a kartografie a pod. Slovenské onomastické konferencie, ktoré desaťročia pripravoval a podnes sa na ich príprave aktívne zúčastňuje, získali vysoký odborný aj ľudský kredit aj v medzinárodnom kontexte, o čom svedčia aj ním redigované vedecké konferenčné zborníky. Za svoj vedecký prínos získal M. Majtán viaceré vysokých re-zortných aj štátnych vyznamení – v roku 1999 bol ocenený zlatou Čestnou plaketou Ľ. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách a v r. 2008 mu prezident SR udelil Pribinov kríž II. triedy za mimoriadne zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky.

Práve v pracovni M. Majtána môžeme hľadať korene viacerých onomastických projektov, na ktorých sa dodnes podieľajú aj viaceré slovakistické univerzitné pracoviská v Trnave, Banskej Bystrici či Prešove a ich čiastkové výsledky sa prezentujú aj v zahraničných, najmä slavistických onomastických kruhoch.

Prvý blok príspevkov vedeckého seminára otvoril Ľ. Králik príspevkom *Ety-mologické príspevky v slovenskej lexike*. V súvislosti s etymologickou interpretáciou slovnej zásoby zdôraznil, že je žiaduce, aby takáto interpretácia zohľadňovala všetky známe poznatky a zákonitosti pôsobiace v jednotlivých rovinách – mala by byť teda presvedčivá po stránke fonetickej, slovotvornej, morfonologickej a, samozrejme, aj z významového hľadiska. Vo svojich etymologických úvahách si všímal osobitne taký materiál v Historickom slovníku slovenského jazyka, Slovníku sloven-

ských nárečí a onomastický materiál, ktorý odzrkadľuje daktoré nesystémové fonetické zmeny ($s > c$) a postavenie konsonantu f v slovenských dialektoch.

Vo svojom príspevku *Etnonymá polabsko-pobaltských slovanských kmeňov* Ivor Ripka pripomenul, že rozbor starého pramenného písomného materiálu sa nemôže zaobísť bez mnohoaspektových onomasticky orientovaných slavistických výskumov a predstavil syntetizujúci pohľad na etnonymá týchto zabúdaných Slovanov. V zaujímavom prehľade sa zaoberal etnonymami Obodriti (aj *Bodrici*, *Bodrci* či *Rarožania* podľa hlavného mesta Raroga < zool. *sokol rároh*), *Drevania*, *Lutici*, *Brežania*, *Ranovia* (alebo *Raňania*) a pod. Pri etnonyme *Liňania*, ktoré používajú najmä archeológovia, upozorňuje na ústrojnejšiu podobu *Gliňania* (Slovania nazývali mesto *Lüneburg* ako *Glin*), takisto preferuje aj podobu etnonyma *Vranovia* pred *Varnovia* (podľa 155 km dlhjej rieky *Vrana* alebo *Vranava*, nem. *Warnow*). Zaujímavý pokus o etymologický výklad hydronyma *Kadaň* (a nedoloženej rovnomennej lokality) predstavil Martin Pukanec v príspevku *K lokalizácii Metodovho hrobu (Pohranice)*. Vychádza v nej z rozhboru variantov názvu miesta (mesta), kde mal byť pochovaný sv. Metod. Na základe dochovaných podôb „v *Kanaoně gradě*“, „v *Kanoně gradě*“, „v *Kataane gradě*“ a najmä „v *gradě Каонъ/Kainъ/Nainъ*“ predpokladá, že by mohlo ísť o proprium odvodené sufixom *-ona* (nie *-onъ*) a na starej Morave preto predpokladá existenciu lokality s menom **Kana-(n)/Kata-/Ka-(n)-onna*. Stotožňuje ju s lokalitou, cez ktorú dnes preteká potok *Kadaň*, ľavostranný prítok Nitry. Východiskovú podobu rekonštruuje ako **Kadonna*, vlastné meno odvodené od keltského adj. *cad-* s významom posvätný, aj keď jazykový vplyv Keltov na strej Morave v tomto období sa zdá byť problematický. Miestopisne miesto Metodovho hrobu kladie do Pohraníc, ktoré sa spomínajú ako obec s kostolom už v hronskosvätobeňadickej listine z r. 1075.

Kedy bola uzákonená štúrovska spisovná slovenčina? – o tom už v ďalšom bloku uvažoval Ľubomír Kralčák. Na základe analýzy súčasných učebníc upozorňuje na to, že v školskej praxi sa podnes používa nesprávne datovanie štúrovej kodifikácie „do roku 1843“, neberúc pritom do úvahy procesualitu kodifikácie po jej verejnú deklaráciu (1844), ako na to upozornili už E. Pauliny a v ostatnom čase R. Krajčovič a P. Žigo, až po vedecké zdôvodnenie a vedecký opis (1846). Tomáš Bánik si vzal za úlohu predstaviť *Projekt štúrovej slovníka na Katedre slovenského jazyka UKF v Nitre*. S víziou onomaziologického slovníka štúrovej slovenčiny prišiel pred rokmi Ľ. Kralčák a v súčasnosti sa dokončieva už elektronizácia textov a na UKF pripravujú ďalšie nástroje na spracovanie tohto korpusu. Aj keď úzus v štúrovskom období nebol pevne ustálený, T. Bánik prezentoval na okruhu slov *poznanie*, *pochop*, *rozumieť*, *chápať* vysokú abstrakčnú štúrovej slovenčiny a zvolený prístup prezentoval ako oporný pri utváraní ďalších hesiel. V referáte *Žilinská kniha ako prameň Historického slovníka slovenského jazyka* sa Rudolf Kuchar zamerl na slovenský preklad Magdeburského práva z r. 1473. Išlo mu predovšetkým o zistenie korektnosti a úplnosti prekladu

oproti originálu textu a zároveň o overenie vierohodnosti dokladov uvedených v HS-SJ. Keďže v súčasnosti sa pripravuje vydanie prekladu celého textu tejto vzácnej pamiatky, kritická práca s originálom textu ukázala niektoré odlišnosti či nepresnosti spomínaného staršieho prekladu, ktoré si napokon vyžadujú aj akúsi dodatočnú revíziu dokladov uvádzaných z tohto prekladu.

Adrianu Ferenčíkovú v príspevku *Tri turčianske priezviská z historicko-geografického aspektu* zaujala skutočnosť, ako presun priezviska do inonárečového prostredia môže vyvolať prehodnotenie jeho morfématickej štruktúry, a tým aj priradenie k inému slovotvornému typu. Tento jav je pomerne častý vtedy, ak sa už v povedomí používateľov nepociťuje motivácia priezviska, resp. jeho súvislosť s apelačnou slovnou zásobou. Napríklad V. Uhlár priezvisko *Peľach* odvodzoval od slovesa *peľat'* s významom *utekať, trieliť*, A. Ferenčíková ho spája s apel. *peľach/peľech* „páperie“ s motiváciou: človek s nízkou hmotnosťou. Podobne priezvisko *Nepela/Nepela* zaraďuje k priezviskám s l-ovým part. fem. -ila/-ela typu *Skákala, Habala, Kasala: Nepela < Nepela < ver. piť (neg. ne-piť)* a pôvod tohto priezviska nachádza v ipeľskom, stredogemerskom alebo juhozápadogemerskom nárečovom areále, čiže meno *Nepela* sa dostalo do Turca už so svojim nositeľom.

O jednu z možných systemizácií a hierarchizácií rozličných spôsobov tvorenia vlastných mien sa pokúsil Martin Ološtiak v referáte *O spôsoboch tvorenia vlastných mien*. Vychádzal pritom z teórie lexikálnej motivácie, ktorá je predstavená v monografii J. Furdíka *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. V súvislosti s onymickou motiváciou si položil otázku, ako sa lexéma vo funkcii vlastného mena utvorila. Hypotetickou odpoveďou tu je, že ide o vec iných motivačných typov, ktoré majú nominačnú funkciu – slovotvornej, sémantickej, morfolologickej, abreviačnej, syntaktickej a intralingválnej motivácie. Problematikou antroponomastickej terminológie sa zaoberala v referáte *Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka* Iveta Valentová. Ako ukázala, o živom (a nekodifikovanom) mene hovoríme už v prípade jednomennej sústavy. To však postupne strácalo identifikačnú funkciu, a tak vznikali „doplňkové“ mená, prímená. Tie sa neskôr ustálili, preklasifikovali sa na úradné a dedičné mená – priezviská. Od tohto obdobia, vychádzajúc z teórie V. Blanára, nazývame neúradné meno živým osobným menom. I. Valentová si vo svojom príspevku všimla, že živé pomenúvanie osôb malo svoj špecifický vývin v každej oblasti, a to sa v dôsledku rôznych spoločenských, ekonomických či iných vplyvov menilo. Uvádza výskum z r. 1981, podľa ktorého sa úradné priezviská na identifikáciu osôb v živom pomenúvaní vôbec nepoužívali – dominanté postavenie mali živé rodinné mená, mená domu a individuálne charakteristiky, ktoré sa prehodnocovali na dedičné. V inej obci sú mená domu čoraz častejšie motivované úradnými priezviskami. S tematicky podobným príspevkom *Živé osobné mená v Topoleckej* prišiel Miroslav Kazík. V prezentovaní výskumu živej antroponymie v kopani-

čiarskej oblasti Starej Turej nadviazal na svoj výskum z roku 2005, keď hovoril všeobecne o živých menách. Nové zistenia mu umožnili všímať si dynamiku v živom pomenovaní a svoj výskum obohatil aj o nové obsahové modely. V Topoleckej (ako jedinej osade v staroturianskej kopaničiarskej oblasti) dokladá prevahu individuálnej charakteristiky nad ostatnými funkčnými členmi; z frekvenčného hľadiska nasledujú rodné meno, priezvisko, rodinné meno a apelatívny člen je využívaný v živej pomenúvacej sústave Topoleckej najmenej. Teoretickým východiskám formujúcej sa didaktiky vlastného mena sa venovala Mária Beláková v príspevku *Didaktika vlastného mena*. Autorka ju zaraďuje medzi hraničné disciplíny vychádzajúce z prepracovanej teórie vlastných mien (ako vedeckého základu) a poznatkov pedagogicko-didaktických disciplín. Vyzdvihuje jej medzipredmetovosť a motivačnú stránku, zároveň však upozorňuje na nesprávnu interpretáciu látky v súčasnom vzdelávacom systéme (uprednostňovanie ortografickej stránky vlastných mien). Príspevok je osožným praktickým vkladom do prezentovania vedomostí o vlastnom mene v ZŠ a SŠ – ukazuje obsahovú i procesuálnu stránku didaktiky vlastného mena, t. j. učivo, jeho povahu, metódy, formy prostriedky práce s ním a pod. Dotýka sa tiež úloh didaktiky vlastného mena (formovanie kognitívnych, inštrumentálnych či komunikačných, ale aj formatívnych schopností). Presvedčivo ukázala nedocenený, a pritom kreatívny potenciál vlastných mien vo vyučovaní slovenského jazyka.

Keď v inoslovanských výskumoch mala hydronomastika už svoje výsledky v podobe ucelených korpusov dokladov, etymológií a monografií, na Slovensku sa systematicky začala rozvíjať práve vďaka M. Majtánovi až v 80. rokoch 20. storočia. S príspevkom *Niektoré slovenské hydronymá vo svetle novších interpretácií* otvoril hydronomastický blok rokovania Jaromír Krško, ktorý monograficky vydal spracovanú hydronymiu z povodí Turca, Hrona a v súčasnosti vedie hydronomastický výskum v povodí Váhu. V súvislosti s podobnými výskumami osobitne v ukrajinskej hydronymii (O. P. Karpenko, V. P. Šulhač) a s rekonštrukciou praslovanského lexikálneho (aj hydronymického) fondu (R. M. Kazlova) poukázal na možné paralely medzi ukrajinskou a slovenskou hydronymiou, ktorá môže siahať ešte do obdobia postupne sa diferencujúceho psl. lexikálneho fondu (napr. Žarnovica – pripúšťa, že je odvodené od apel. *žerev/žereva < ide. koreň *ger- s významom krútiť, vrtieť (o vode); Muráň – v rus. a ukr. jazyku apel. *murava* – vlhké, blatisté miesto a pod.). Podobné paralely hľadá v hydronymách s apelatívnymi základmi *raj-*, *bystr-*, *slan-*, *tur-* a pod. Motiváciou hydroným, ktoré nie sú štandardizované vo vodohospodárskych a základných mapách, sa zaoberal Andrej Závodný v referáte *Neštandardizované hydronymá slovenského Pomoravia*. Hydronymický materiál z povodí Myjavy, Rudavy, Maliny a Chvojnice získal terénnym (predovšetkým živé názvy) a archívnym výskumom (až na úrovni katastrálnych máp, čo je nevyhnutný predpoklad na získanie čo najcelistvejšieho korpusu dokladov). Analyzovaný materiál dôsledne od-

zrkadľuje onymickú situáciu v povodiach týchto štyroch riek na prelome 19. a 20. storočia a väčšina tokov, ktorých názvami sa zaoberá, je v súčasnosti zaniknutá, čiže ide vlastne už o historickú hydronymiu v skúmaných povodiach (*Kakvica, Kýštor, Centnúz* a i.). *Existuje stopa po niekdajšom vodnom toku Plazov?* Túto otázku skúmal Imrich Horňanský. Vo veľmi užitočnej a praktickej prezentácii ukázal nenahraditeľnosť kartografických diel vo výskume historickej onymie – tu za azda najdôležitejšie a najpodrobnejšie pokladáme katastrálne mapy obcí z 2. polovice 19. storočia a 1. pol. 20. storočia. Na základe historických zmienok o toku Plazov (a jeho historických grafických podôb) v oblasti horného toku Dunaja získal excerpciou doklady z katastrálnej mapy *Dedinky pri Dunaji* (1894) o lokalitách *Alsó Palaszó* a *Felső Palaszó* (po náležitých zmenách < slov. *Plazov). V rámci kolektivizácie boli lokality scelené a názov sa štandardizoval ako *Palasov*. Názov lokality tak istotne vznikol podľa staršieho hydronyma *Plazov*, ktorý pomenúval meandrujúci tok *Čiernej vody*. V novej štandardizácii by sa tak mohlo uvažovať o spätnom premenovaní lokality *Palasov* na *Plazov*, ako na to upozornil I. Horňanský. Podobný prístup použil aj pri lokalizácii toku *Dolného potoka* pri obci *Chľaba* (dnešný štandardizovaný názov *Dona* by sa mal na základe onomastického a kartografického výskumu v novej štandardizácii nahradiť názvom *Dolná*). V poslednom referáte s názvom *Onomasticko-historické kontexty lokality Stará dedina* sa Juraj Hladký pokúsil prieniesť aj na základe archívneho výskumu podnes nespracovaných kartografických prameňov z viedenských archívov onomastickú sondu do historického osídlenia v súčasnej aglomerácii Leopoldova. Zaoberal sa názvami presídlených stredovekých osád *Verešvár* (predtým *Bin*) a *Beregseg* (dnešné obce *Červenik, Šulekovo*), zaniknutou stredovekou hydronymiou (**Vážina, Čanov, Boguna*) a zaniknutou urbanonymiou v okolí pevnosti Leopoldov, ktorej vznik v 2. polovici 17. storočia znamenal závažnú zmenu vo formovaní sa severozápadnej časti hlohovského regiónu.

V diskusiách ku každému bloku referátov aj v záverečnej diskusii odznelo veľa podnetných pripomienok a časť z nich rezonovala aj po ukončení seminára v rámci rozhovorov na milom neformálnom stretnutí.

Vrátim sa k želaniu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV S. Ondrejoviča, ktorý na úvod rokovania poznamenal: „Som rád, že na tomto milanomajtánovskom podujatí odznejú príspevky a najrozmanitejšie témy blízke srdcu nášho jubilanta.“ Generačne a tematicky pestrý vedecký seminár s inšpiratívnou diskusiou bol pre hostí z vedeckých aj univerzitných pracovísk vzácnou príležitosťou pracovne i priateľsky pobudnúť s jubilujúcim PhDr. Milanom Majtánom, DrSc. Za účastníkov seminára aj kolegov, ktorí sa na ňom osobne nemohli zúčastniť, si dovoľujem jubilantovi ešte raz zaželať pevné zdravie, veľa radosti, elánu a spokojnosti v ďalšej vedeckej práci, ale aj v osobnom živote.

Juraj Hladký

K životnému jubileu Adriany Ferenčíkovej

Piateho januára sa v dobrom zdraví dožila okrúhleho životného jubilea významná slovenská jazykovedkyňa, dialektologička, slavistka, prekladateľka, znalkyňa pretrvávajúcich i zaniknutých, duchovných aj materiálnych reálií, prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc. Jubilantkin vedecký profil určili dva fenomény: Turiec, ležiaci z jazykového hľadiska podľa L. Štúra „v strjedku najzavrenejšom“, kraj, ktorý ju jazykom, duchom aj tradíciami motivoval študovať materinskú reč, jej podoby a vzťahy s ostatnými jazykmi. Druhým fenoménom, ktorý sa premietol do jubilantkinho vedeckého profilu, bol skrytý v jej mene a priezvisku: Adriana = pochádzajúca od mora, z talianskeho mesta Hadrie; Ferenčíková, Ferenčík = „malý Francúz“. Býva zvykom konštatovať, že ide o *podobnosť čisto náhodnú*... V jubilantkinom prípade je to podobnosť akoby zákonitá, pretože okrem slovenského jazyka a literatúry viedol jej záujem o vysokoškolské štúdium práve k romanistike, k taliančine. Takéto romanistické etymologizovanie by bolo dobre doplniť aj umeleckým textom, možno práve z pera talianskeho básnika Uga Rennu:

*Keby sme boli v mojej zemi,
Našiel by som ti plesnivec
V puklinách bielych skál.
Hádzal by kamienky do stredného zvona
Nášho kostola, aby ti
Zazvonil.
Dal by som tabaku
A tri štvrtky vína všetkým chlapcom,
Čo vyrástli v Castelle s mocným hlasom.
Tým, ktorí svojím spevom budia kohúty
Za augustových nocí pod mesiacom...*

Jeho verše v tejto zdravici neuviedieme do konca. Aj preto, lebo báseň má názov *Tvoje roky*, ale najmä preto, aby zostala príležitosť dopísať ich aj – metaforicky povedané – nabadúce, pri ďalších jubilantkiných „okrúhlinách“. A ešte preto, lebo verše sú prekladom, ktorý v súvislosti s menom Adriany Ferenčíkovej vznikol prv, ako všetky jubilantkine tituly v povestnej Dvončovej bibliografii *Slovenskí jazykovedci* a skromne je skrytý až za nimi. Je jubilantkinými prekladom Rennovej básne a vyšiel ešte pred jej dobre známou štúdiou *K výkladu platnosti rytmického zákona v slo-*

vesných tvaroch kúpia, súdia v stredoslovenských nárečiach s prívlastkom autorkinho prvého bibliografického titulu, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise. Celá jubilatkinia vedecká produkcia nasledovala až po podstročníkoch odcitovanej Rennovej básne, zveršovaných Mariánom Kováčikom...

Z rozsiahlych vedeckých a publikačných aktivít Adriany Ferenčíkovej v oblasti dialektológie, slovakistiky a slavistiky najpevnejší pilier jej práce je tvorený výrazným podielom na koncipovaní a vydávaní prvého zväzku *Atlasu slovenského jazyka* (1968) – diela, ktoré domáca a najmä zahraničná dialektológia a slavistika dodnes vníma ako súčasť našej národnej kultúry. Precíznosť pri overovaní údajov do tohto atlasu, zmysel pre hĺbkovú analýzu terénneho jazykového materiálu sa odzrkadlili aj pri spracovaní syntaktických javov v slovenských nárečiach. Najprv v podobe kvalifikačnej práce, neskôr v jej príprave do podoby monografie *Časové podrad'ovacie súvetie v slovenských nárečiach* (1986). Spoľahlivosť jazykového materiálu a presnosť, s akou ho A. Ferenčíková vyhodnotila, sa ukázala aj pri potvrdzovaní vývinovej kontinuity jej sémanticko-syntaktických štruktúr v nadväznosti na predpisovné obdobie. Výstupom vedeckých aktivít jubilujúcej Adriany Ferenčíkovej je množstvo vystúpení a štúdií, v ktorých na domácich a zahraničných podujatiach postrehla diferenciacné a integračné tendencie slovenských nárečí s ostatnými slovenskými jazykmi. Každý čiastkový aj syntetizujúci výstup sa vyznačoval prvkami typologickej charakteristiky a vyvolal pozitívny ohlas v zahraničí. V tejto oblasti sa osobitným fenoménom vedeckého aj osobného života stal rozsiahly medzinárodný slavistický projekt *Slovenský jazykový atlas*, v rámci ktorého je Adriana Ferenčíková spoluautorkou mnohých jeho zväzkov a v súčasnosti ukončuje v lexikálno-slovotvornej sérii projektu osobitný zväzok slovenskej národnej komisie s tematikou *Polnohospodárstvo*. Samostatnou kapitolou jubilatkiných vedeckých aktivít je neodmysliteľná účasť na ďalšom rozsiahlom vedeckom projekte slovenskej jazykovedy, na príprave, koncipovaní a redigovaní *Slovníka slovenských nárečí*. V tomto základnom diele slovenskej národnej kultúry, o ktoré prejavuje záujem množstvo domácich jazykovedcov, etnológov, historikov, kulturoológov, ale najmä zahraničných slavistov, hľadajúcich väzby prirodzeného vývinu jazykov v minulosti a jeho výsledky v súčasnosti, je Adriana Ferenčíková prítomná ako jeho autorka prvého zväzku, spoluredaktorka druhého zväzku a redaktorka vznikajúceho tretieho zväzku.

Jubilujúca prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., pôsobila aj za univerzitnými katedrami. Významný je jej podiel na šírení slovenskej kultúry pri vyučovaní slovenského jazyka na lektoráte slovenského jazyka na Orientálnom inštitúte v Neapole (1976 – 1979, 1984 – 1987), ale aj vedenie prekladateľských seminárov pre romanistov na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a seminárov z kultúry jazyka na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave. Okrem vedeckej a pedagogickej práce venovala A. Ferenčíková veľa úsilia aj organizátorskej činnosti. Mnoho rokov je vedúcou riešiteľ-

kou grantov VEGA, školiteľkou doktorandov, členkou Komisie MŠ SR pre výber lektorov do zahraničia, členkou Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR, členkou redakčných rád vedeckých časopisov, členkou vedeckej rady Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, členkou výboru na organizovanie súťaže *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko* pri Ministerstve kultúry SR a mnohých komisií. V rokoch 1990 – 1991 bola zástupkyňou riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, je dlhoročnou členkou výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a v súčasnosti vykonáva funkciu predsedníčky výboru. Okrem veršov zo začiatku nášho príspevku má jubilanťka na svojom prekladateľskom konte množstvo titulov. Za všetky uvedme aspoň najvýznamnejší či najúspešnejší – *Meno ruže* od Umberta Eca, za ktorý v r. 1991 získala najvýznamnejšie uznanie – *Cenu Jána Hollého*.

Býva zvykom želať jubilantom do ďalších rokov veľa zdravia, síl, tvorivého ducha, spokojnosti, porozumenia či elánu. Myseľ, krok, svieži duch, nápady aj diskusie v oddelení v prípade prom. fil. Adriany Ferenčíkovej, CSc., svedčia o tom, že okrúhle jubileum je len symbolické. Aj napriek tomu Ti, milá pani kolegyňa, k Tvojmu jubileu prajem všetko najlepšie, pevné zdravie, veľa síl, pokoja a žičlivé prostredie na uskutočnenie všetkých dôležitých predsavzatí, ktoré nosíš v kútiku srdca. Aj keď v čase Tvojich narodenín príroda odpočíva a polia sú pokryté snehovou prikrývkou, jar čo nevidieť zaklope na dvere a dodá nové sily. Ku všetkým prániam pripájam ešte jedno – nech sa Ti napriek siedmim krížikom podarí poorať na jar všetky pichľavé strniská *Slovanského jazykového atlasu* tak, aby sa z nich stali už len očakávané mapy Tebou pripravovaného zväzku tohto projektu.

Mnogaja léta!

Pavol Žigo

SÚPIS PRÁC ADRIANY FERENČÍKOVEJ ZA ROKY 2000 – 2010

2000

Pohľad na slovo *bor* a jeho deriváty z územného aspektu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 410 – 416.

Mochovský, nie *mochovecký*. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 2, s. 119 – 120.

2001

Iloczas środkowosłowacki i działanie prawa rytmicznego w słowackim języku literackim od czasów Ľ. Štúra po najnowsze Zasady pisowni słowackiej. In:

Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN, O/Kraków, t. XLV/1 (styczeń – czerwiec). Kraków 2001, s. 97 – 100.

Básnik Karol Strmeň v mojej pamäti. In: Kultúra, 2001, roč. 4, č. 1, s. 16 – 17, s. 16.

2002

Oslava slovenského slova v Nových Zámkoch. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 1, s. 34 – 36.

2003

Slová päťora a patora v slovenčine. In: Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľa. Ed. P. Žeňuch. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003, s. 109 – 112. ISBN 80-968971-0-1.

Poľnohospodárska lexika v Slovanskom jazykovom atlase. In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Ľubl'ane. Príspevky slovenských slavistov. Ved. red a ed. J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 2003, s. 71 – 80. ISBN 80-968971-2-8.

Karta 19. SI 2024 „čelovek, kotoryj melet zerno na meľnice“. In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. 8. Professii i obščestvennaja žizň. (Paralelný poľ., fr. a angl. názov.) Red. J. Basara – J. Siatkowski. Warszawa: Institut poľskogo jazyka PAN 2003, s. 62 – 63. ISBN 83-85579-71-0. – Tamže: Karta 20. SI 2025 „žena meľnika“ (s. 64 – 65). – Karta 21. SI 2026 „syn meľnika“ (s. 66 – 67).

Pomoc areálovej lingvistiky pri výskume motivácie priezvisk alebo Šatan nemusí byť satan. In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava, 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov. Zost. P. Žigo – M. Majtán. 1. vyd. Bratislava: Veda 2003, s. 283 – 288. ISBN 80-224-0791-7.

Sel'skochozjajstvennaja lexika v Obščeslavianskom lingvističeskom atlase. In: 13. mednarodni slavistični kongres. Zbornik povzetkov. 1. del – Jezikoslovje. Ed. F. Novak. Ljubljana: Mednarodni slavistični komite 2003, s. 225. ISBN 961-6358-80-4.

Spomienka na profesora Jozefa Štolca. In: Jazykovedný zápisník. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 1998/1999, roč. 17/18, s. 18 – 20 (bez vročenia [2003]).

Zdravica Pavlovi Žigovi. In: Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 2, s. 85 – 87.

2005

Výskumy kvantity v slovenských nárečiach. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005, s. 130 – 144. ISBN 80-224-0858-1.

Macedónsko-slovenské paralely v oblasti lexiky z tematického okruhu poľnohospodárstvo. In: Arealna lingvistika – teorii i metodi. Zost. Z. Topolińska a M. Marković. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 2005, s. 263 – 268. ISBN 9989-101-53-1.

Hrmelo, pršalo a peruňi biľi. In: Zo studnice rodnej reči. Zost. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005, s. 25 – 28. ISBN 80-224-0870-0. – Tamže: Prší, prší, len sa leje (s. 29 – 32). – Agáty, Doroty – zavieva ploty (s. 33 – 37). – Pripodobnenie človeka k zvieratú v slovenčine (s. 116 – 117). – Konopa, konopa, zelená konopa (s. 203 – 209). – Osudy výrazu výrobok v slovenčine (s. 229 – 233). – Pekná reč zvoní ako zvon (s. 247 – 249).

Máme v slovenčine slovo *patora* a poznáme jeho význam? In: Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 2, s. 93 – 98.

Studnička živej slovenčiny. In: Zo studnice rodnej reči. Zost. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005, s. 12. ISBN 80-224-0870-0.

2006

Slovník slovenských nářečí. 2. L – P (povzhádzat'). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s. ISBN 80-244-0900-6 (spoluautori K. Balleková, Ľ. Dvornická, I. Felixová, A. Košková, G. Múscová, I. Ripka, M. Smatana).

Ref.: 1. Habovštiaková, K.: Slovenský jazyk a literatúra v škole. 2007/2008, roč. 54, č. 3 – 4, s. 190 – 192. – 2. Považaj, M.: Nad druhým zväzkom Slovníka slovenských nářečí. [Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzhádzat'). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.]. In: Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 4, s. 240 – 244 (rec.).

Leksičeskij atlas russkich narodnych govorov. Probnij vypusk. Ed. I. A. Popov a T. I. Vendina. Sankt Peterburg: Nauka 2004. 304 s., 36 máp. In: Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 2, s. 181 – 184 (rec.).

2007

Karta № 29 L 1120 ‚toplenoje svinoje salo‘, s. 88 – 89; Karta № 30 L 1121 ‚perežarennyje kusočki sala‘. In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 6. Domašneje chozjajstvo i prigotovlenie piščj. Red. T. I. Vendina. Moskva: Nauka 2007, s. 90 – 91. ISBN 5-02-027157-8.

Názvy odrôd zemiakov v slovenských nářečiach. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). 1. vyd. Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007, s. 23 – 31. ISBN 978-80-224-0983-4.

Leksičeskij atlas russkich narodnych govorov. Probnij vypusk. Ed. I. A. Popov – T. Vendina. Sankt Peterburg: Nauka 2004. 304 s. 36 máp. In: Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 2, s. 181 – 184 (rec.).

Otvorenie spomienkovej časti seminára. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). 1. vyd. Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007, s. 85. ISBN 978-80-224-0983-4.

Pri sedemdesiatke Ivora Ripku. In: Slavica Slovaca, 2007, roč. 42, č. 2, s. 170 – 172.

2008

Neslovanské výpožičky z tematickej oblasti poľnohospodárstvo v Slovanskom jazykovom atlase. In: XIV. Medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov. Ed. P. Žeňuch. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava 2008, s. 27 – 39. ISBN 978-80-968971-9-3.

Slovenský jazykový atlas – obraz prirodzeného vývinu jazyka. In: XVI mednarodnen kongres na slavisti. Ochrid, 10-16 septemvri 2008. Zbornik na rezimea. I tom. Lingvistika. Red. S. Velkovska. Skopje: Makedonski slavistički komitet 2008, s. 193. ISBN 978-9989-2886-0-9 (spoluautor P. Žigo).

Storočnica jazykovedca profesora Jozefa Štolca (24. 3. 1908 – 15. 7. 1981). In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 2, s. 108 – 112.

2009

Spracovanie syntaxe slovenských nárečí metódami jazykového zemepisu. In: História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Ed. G. Múcsková. Bratislava: Veda 2009, s. 32 – 40. ISBN 978-80-224-1094-6.

Redakčná činnosť

Kultúra slova, 1986, roč. 20 – 2008, roč. 42 (členka red. rady).

Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 2 – 2008, roč. 43 (členka red. rady).

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava: Obzor 1993. 520 s. (členka red. rady).

Slovník slovenských nárečí. 1. A – K. Red. I. Ripka et al. 1. vyd. Bratislava: Veda 1994. 936 s. (členka redakcie s F. Buffom, J. Nižnanským a I. Ripkom).

Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 26. septembra 1997). Bratislava: Veda 1999. 332 s. (redaktorka).

Ref.: Kováčová, V.: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 6, s. 334 – 337.

Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko. 9. ročník. Bratislava: Národné osvetové centrum 2001. 56 s. ISBN 80-7121-209-1 (členka odbornej poroty).

Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko. 10. ročník. Zost. M. Baloghová. Bratislava: Národné osvetové centrum 2002. 60 s. ISBN 80-7121-217-2 (členka odbornej poroty).

Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko. 11. ročník. Zost. E. Kaliská. Bratislava: Ofprint 2003. 44 s. ISBN 80-89037-06-2 (členka odbornej poroty).

Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko. 12. ročník. Zost. D. Števčeková. Bratislava: Ofprint 2004. 50 s. ISBN 80-89037-08-9 (členka odbornej poroty).

Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko. 13. ročník. Zost. D. Števčeková. Bratislava: Ofprint 2005. 44 s. ISBN 80-89037-17-8 (členka odbornej poroty).

Prekladateľská činnosť

Mladá talianska poézia. In: Mladá tvorba, 1963, roč. 8, s. 6 – 7 (v spolupráci s M. Kováčikom).

Sanguineti, E.: Situácia v poézii. Bez tvará poézia. In: Revue svetovej literatúry, 1966, roč. 2, č. 4, s. 137 – 139.

Sanguineti, E.: Traumdeutung. In: Revue svetovej literatúry, 1966, roč. 2, č. 4, s. 146 – 156.

Pirandello, L.: Svadobná noc a iné poviedky. Bratislava: Tatran 1967. 338 s.

Principe, Q.: Naturalizmus s prekážkami. In: Romboid, 1968, roč. 3, č. 1, s. 34 – 43.

de Holanda, F.: Rozhovory s Michelangelom. Bratislava: Tatran 1976. 176 s.

Sardinské a friulské uspávanky. In: Revue svetovej literatúry, 1976, roč. 12, č. 6, s. 125 – 131 (v spolupráci s J. Mihalkovičom).

Talianske rozprávky. In: Revue svetovej literatúry, 1977, roč. 13, č. 1, s. 152 – 161.
 Vy jasné, sladké vlny. Antológia talianskej ľúbostnej poézie. Zost., úvod a poznámky napísal V. Turčány.
 Bratislava: Smena 1978. 462 s. (spoluprekladatelia V. Turčány, V. Mihálik, Š. Žáry, G. Hupka).
 Múdra Katarína. Sicílske rozprávky. Bratislava: Mladé letá 1982. 184 s.
 Dardano, M.: Dnešná talianska slovná zásoba. In: Kultúra slova, 1990, roč. 24, č. s. 201 – 214.
 Eco, U.: Meno ruže. Bratislava: Tatran 1991. 528 s.
 Leoncini, F.: Ďalšia „Venecia“. In: Literárny týždenník, 1996, roč. 11, č. 32, s. 11.
 Eco, U.: Meno ruže. 2. vyd. Bratislava: Slovart 2000. 514 s. ISBN 80-7145-459-1.
 Eco, U.: Meno ruže. Bratislava: Petit Press 2004. (1. vyd. v Petit Press). 598 s. ISBN 80-85585-09-X.

Spolupráca

Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: mapy. Časť druhá: úvod, komentáre, materiály. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314 + 200 s.

Literatúra

Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč 1, 1932/1933 – 50, 1985. Bratislava: Veda 1986 (príl. čas. Slovenská reč, 51, 1986), s. 16, 81 (záznam prác A. Ferenčíkovej uverejnených v r. 1967 – 1984 v Slovenskej reči).
 Ferenčíková Adriána. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975). Martin: Matica slovenská 1987, s. 197 – 200 (súpis prác A. Ferenčíkovej za roky 1965 – 1975).
 Dvonč, L.: Súpis prác Adriany Ferenčíkovej za roky 1965 – 1988. In: Slovenská reč, 1990, roč. 50, s. 48 – 52.
 Nižnanský, J.: Jubilantke Adriane Ferenčíkovej. In: Kultúra slova, 1990, roč. 24, s. 30 – 31 (k 50. narodeninám).
 Ripka, I.: Jubileum Adriany Ferenčíkovej. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, s. 45 – 47 (k 50. narodeninám).
 Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč 51, 1986 – 60, 1995. In: Slovenská reč 1995, roč. 60, s. 351, 368 (záznam prác A. Ferenčíkovej publikovaných v r. 1992 – 1995 v Slovenskej reči).
 Ferenčíková, Adriána. In: Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrik s kolektívom autorov. Bratislava: Obzor 1993, s. 137 (heslo).
 Adriana Ferenčíková. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava: Veda 1997, s. 135 – 136 (súpis prác A. Ferenčíkovej za roky 1976 – 1984).
 Adriana Ferenčíková. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislav: Veda 1998, s. 145 – 148 (doplnok k bibliografii A. Ferenčíkovej za roky 1965 – 1975 a súpis prác za roky 1986 – 1995).
 Dvonč, L.: Súpis prác Adriany Ferenčíkovej za roky 1989 – 1999. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, s. 45 – 49.
 Považaj, M.: Jubilujúca Adriana Ferenčíková. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, s. 35 – 38 (k 60. narodeninám).
 Ripka, I.: Zdravica Adriane Ferenčíkovej. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, s. 42 – 45 (k 60. narodeninám).
 Adriana Ferenčíková. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava: Veda 2003, s. 106 – 107. ISBN 80-224-0719-4 (súpis prác A. Ferenčíkovej za roky 1996 – 2000).

- Ferenčíková, A. In: Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1998 – 2002 (výber). Ed. P. Žeňuch. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 2003, s. 29 – 30. ISBN 80-968971-1-X.
- Ferenčíková, Adriana, prom. fil., CSc. – lingvistka – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. In: Kto je kto v Slovenskej akadémii vied. 2004. Zost. M. Macková. Bratislava: Veda 2004, s. 68. ISBN 80-224-0792-5 (heslo).
- Ferenčíková, Adriana. In: Encyclopaedia Beliana. 4. zv. Eh – Gala. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied – Veda 2005, s. 364. ISBN 80-224-0847-6 (heslo).
- Adriana Ferenčíková. In: Behýlová, J. – Smetanová, Y.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2001 – 2005). Bratislava: Veda 2009, s. 97 – 99 (súpis prác A. Ferenčíkovej za roky 2001 – 2005).

Júlia Behýlová

Okrúhliny docentky Ľuby Sičákovej

Plynutie času možno vnímať viacrozmerne – z hľadiska fyzického veku, zdravotnej kondície, pracovnej výkonnosti, životných skúseností, hodnotového rebríčka, záujmovej sféry, rodinných a osobných udalostí a pod. Keď sa zamýšľam nad „individuálnym štýlom“ plynutia času svojej milej kolegyne doc. PhDr. Ľuby Sičákovej, CSc., ktorá 3. februára 2010 oslávila šesťdesiatiny, ešte viac si uvedomujem relativnosť fyzických časových medzníkov a absolútnosť individuálneho postoja človeka k potrebe ďalšieho napredovania, sebazdokonaľovania a sebauplatnenia. Napriek faktu šiestich krížikov dáva naša milá Ľubka okoliu jasné signály a dôkazy svojej vitality, životného optimizmu, nesmiernej pracovnej húževnatosti a otvorenosti novým pracovným výzvam.

Jazykovedkyňa a vysokoškolská učiteľka Ľuba Sičáková je významnou vedeckou osobnosťou najmä slovenskej onomastiky a rovnako významnou pedagogickou osobnosťou prešovského akademického života. Od ostatného pripomenutia si osobnosti Ľuby Sičákovej na stránkach Slovenskej reči (pri príležitosti jej päťdesiatych narodenín; SR, 65, 2000, č. 1) je badateľná dynamika v jubilanckej vedeckovýskumnej i pedagogickej činnosti. Najpodstatnejšou zmenou je úspešné ukončenie habilitačného konania na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity (2004) a obhájenie habilitačnej práce s názvom *Hydronymia povodia Slanej (súbor štúdií)*, ktorá je syntézou autorkinej niekoľkoročnej výskumnej práce zasvätenej slovenskej hydronymii. Onomastické výskumy Ľuby Sičákovej sú oceňované aj za hranicami Slovenska, svedčia o tom mnohé ohlasy v českej onomastickej literatúre. Rovnako aj domáce hydronymické práce sa „nezaobídu“ bez nadviazania na vedecko-metodologický prínos autorkinho výskumu (porov. napr. nedávne ohlasy v Slovenskej reči, 74, 2009, č. 5).

Ako dlhoročná vysokoškolská učiteľka na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity (predtým Univerzity P. J. Šafárika) docentka Sičáková v súčasnosti pre-

zentuje syntetizujúci, ale aj inovačný prístup k jazykovednej príprave budúcich učiteľov predprimárneho, primárneho a špeciálneho vzdelávania. Syntetizujúci v podobe vydania vysokoškolskej učebnice *Fonetika a fonológia pre elementaristov* (Prešov: Náuka, 2002), ktorá je jednou z mála vysokoškolských učebníc spracúvajúcich jazykovednú teoretickú bázu pre budúcich učiteľov nižších stupňov vzdelávania. Inovačný prístup jubilančky sa prejavuje otvorením nových tém aplikovaného jazykovedného výskumu, ktoré sa týkajú tzv. konceptuálneho kurikula slovenského jazyka v primárnej škole, teda kognitívneho modelu vyučovacieho predmetu usporiadaného z hľadiska didaktickej komunikácie. Ide o témy ako pravopisná kodifikácia a školská prax, pedagogické aspekty morfolologickej paradigmatickej, vyučovanie znelostnej asimilácie a najnovšie v súvislosti s riešením grantového projektu KEGA 3/7270/09 *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie*, najmä o problematiku teórie vlastného mena v edukačných súvislostiach. Docentka Ľuba Sičáková sa dokázala veľmi úspešne adaptovať aj v procese elektronizácie vysokoškolského štúdia a vypracovala celý rad e-learningových študijných materiálov pre študentov dištančného i prezenčného štúdia. V neposlednom rade treba oceniť pedagogické majstrovstvo Ľ. Sičákovej, ktorá s obdivuhodným entuziazmom rok čo rok jazykovedne pripravuje stovky študentov bakalárskeho a magisterského štúdia a vedie desiatky bakalárskych, diplomových, rigorózných a dizertačných prác.

Osobitné prístavenie si žiada editorská činnosť Ľuby Sičákovej. Ako je v jazykovednej obci určite známe, v roku 1995 iniciovala vydávanie spravodajcu Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UPJŠ *Slovo o slove*. Dnešné 15-ročné *Slovo o slove*, zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, sa pod jubilantkinou editorskou taktovkou vypracovalo na úspešné periodikum reagujúce na aktuálne jazykovedné, literárnovedné a odborovodidaktické výskumy na Slovensku, ale i v Čechách.

Milá naša Ľubka, vážime si a obdivujeme Tvoje pracovné nasadenie, Tvoje vzácne odborné skúsenosti, ktoré nám na katedre ochotne sprostredkúvaš, Tvoju pomoc a podporu pri zabezpečení, v dnešnej dobe nie vždy jednoduchého, chodu katedry. Prajeme Ti dobré zdravie a pretrvávajúcu energiu pri Tvojich výskumoch a pri jazykovednom podkúvaní adeptov učiteľstva. A rovnako Ti želáme veľa krásnych chvíľ v kruhu rodiny a v objatí rodnej Ratkovej.

Ludmila Liptáková

ROZLIČNOSTI

Je zdravé jest' v McDonalde? – V posledných rokoch sa medzi frekventované pomenovania dostal aj názov celosvetovo známeho reťazca predajní rýchleho občerstvenia McDonald's. Toto proprium dostalo názov podľa bratov Richarda a Mauricea McDonaldovcov, ktorí v roku 1940 v San Bernardine v Kalifornii otvorili svoju prvú reštauráciu. V jazykovom úze nachádzame niekoľko pravopisných podôb pomenovania spomínaného reťazca reštaurácií. V príspevku budeme na materiálnej báze Slovenského národného korpusu (ďalej SNK) skúmať ich frekvenčné zastúpenie, ako aj fungovanie adaptačno-integračných mechanizmov, ktoré sa pri konkrétnych pravopisných podobách realizujú. Pokúsime sa tiež posúdiť jednotlivé pravopisné podoby z hľadiska ich adekvátnosti s dôsledkami pre odporúčanú pravopisnú prax.

V prípade analyzovaného pomenovania ide o cudzojazyčné chrématonymum odvodené od antroponyma prostredníctvom posesívnej morfémy *š* (takýto model pomenovania je v angličtine bežný). Práve cudzojazyčný charakter lexémy je dôvodom jej ortografickej a sekundárne i morfolologickej variantnosti. Podľa výskumu v korpusovej verzii SNK prim-4.0-public.all je najfrekventovanejším variantom pôvodná neadaptovaná posesívna forma *McDonald's*, ktorá je aj oficiálnym názvom spomínanej firmy. V tejto podobe ide o nesklonné substantívum: *Spoločnosť McDonald's investovala počas ročného pôsobenia v Slovenskej republike na výstavbu a prevádzku siete štyroch reštaurácií viac ako 150 mil. Sk.; Medzinárodná sieť gastronomických zariadení rýchleho občerstvenia McDonald's plánuje vybudovať vo švajčiarskom Rümliangu svoj prvý hotel na svete*. Nesklonná podoba tohto propria sa v SNK objavuje v 980 prípadoch.

Ortografický variant pomenovania vzniká na základe analytického vyčlenenia komponentu *Mc*. Ako analytická lexéma sa toto proprium v SNK realizuje v 125 prípadoch: *Vo Francúzsku totiž Mc Donald's otvára novú prevádzku každý šiesty deň!, Francúzsky Mc Donald's je úspešný aj tým, že rúca zabehané pravidlá fast-foodovej branže*. V angličtine sa segment *Mc* hodnotí ako skrátená forma prefixu *Mac*. Z diachrónneho aspektu ide o pôvodne galský formant s významom „potomok niekoho“. Z tohto hľadiska možno za adekvátne považovať syntetický ortografický variant pomenovania.

Ako chybné možno hodnotiť varianty, v ktorých sa pôvodne posesívna morféma *š* objavuje ako prípad plurálovej gramatickej morfémy *McDonalds*, *Mc Donalds*, resp. *McDonalds'* (SNK: 154 dokladov): *Rozbitie výkladu McDonalds tehloú je očividne zaujímavejšie ako zverejnenie hoc i detailne vypracovanej správy o škodlivých praktikách nadnárodných spoločností., Boli tu aj pekné vodomety a boli sme aj*

v reštaurácii *McDonalds*, kde je všetko krásne ozdobené pre deti a k tomu výborne schystané jedlo.

Ortografickým variantom daného propria sú tiež formy, v ktorých pôvodná posesívna morféma *š* absentuje úplne. Ortografický variant bez pôvodnej posesívnej morfémy sa v SNK objavuje v 119 prípadoch: *Jedným z výsledkov diskusie okolo zákona bolo, že sa americký Mc Donald nedostal priamo pod Eiffelovu vežu v Paríži., Išla k právnikovi a zažalovala spoločnosť McDonald, že varí príliš horúcu kávu.*

Odstraňovanie posesívneho segmentu možno vysvetliť na základe výraznej tendencie slovenčiny začleňovať prevzaté slová do svojho deklinačného systému. Keďže pri procese morfolologickej adaptácie je rozhodujúce najmä zakončenie slova, práve odstránenie posesívnej morfémy, blokujúcej možnosť spomínané pomenovanie skloňovať, umožňuje zaradenie daného propria do deklinačného systému, konkrétne k deklinačnému typu *zápas* (podľa klasifikácie v monografii *Nový deklinačný systém slovenských substantív*, Sokolová, 2007; tradičný vzor *dub*). Sklonný variant daného propria sa v SNK realizuje v 388 prípadoch: *Na križovatke pri Mc Donalde včera v ranných hodinách došlo k dopravnej nehode., Avšak v McDonalde nimi za jedlo určite nebudete môcť zaplatiť.*

Signálom adaptačných procesov pri danom propriu je tiež existencia derivátov. V hovorovom registri sa objavuje apelativizovaná slangová lexéma *mekáč*, ktorá vznikla derivačnou univerbizáciou ortoepickej podoby prvej časti propriálneho pomenovania: *Napríklad Tokio dostalo svoj prvý „mekáč“ v roku 1971.* V sociológii je tiež frekventovaný termín *mcdonaldizácia* s významom „prenikanie rôznych aspektov fenoménu rýchleho občerstvenia aj do ostatných oblastí života, resp. ich nivelizácia súvisiaca procesmi globalizácie“ (napr. *automobilová kultúra, nedostatok verejných priestranstiev, mcdonaldizácia*), ako ich pomenoval americký sociológ George Ritzer:

Možno uzavrieť, že z ortografických variantov analyzovaného chrématonyma je adekvátne používanie nesklonnej syntetickej podoby *McDonald's*, prípadne morfolologickej adaptovanej podoby *McDonald* prináležiacej k deklinačnému typu *zápas* (v spomínanej klasifikácii M. Sokolovej). V našich rozhovoroch sa teda môžeme sporiť, či je alebo nie je zdravé jesť v *McDonald's* alebo v *McDonalde*.

Martina Ivanová